

**АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАБОХУНОВА РОЗИЯХОН ШОДМОНОВНА

**ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИНИНГ ЎРГАНИЛИШИДА
АКАДЕМИК АЗИЗ ҚАЮМОВ ИЛМИЙ МАКТАБИНИНГ ЎРНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Андижон – 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Content of the abstract of dissertation on doctor of philosophy (PhD) on
philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Хабохунова Розияхон Шодмоновна

Ўзбек мумтоз адабиётининг ўрганилишида академик Азиз Қаяумов илмий
мактабининг ўрни3

Khabohunova Roziyaxon Shadmanovna

The significance and role of the scientific school of academician Aziz Kayumov in
the study of Uzbek classical literature26

Хабохунова Розияхон Шодмоновна

Значение и роль научной школы академика Азиза Каюмова в изучении
узбекской классической литературы48

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ 52

**АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАБОХУНОВА РОЗИЯХОН ШОДМОНОВА

**ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИНИНГ ЎРГАНИЛИШИДА
АКАДЕМИК АЗИЗ ҚАЮМОВ ИЛМИЙ МАКТАБИНИНГ ЎРНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Андижон – 2020

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2017.2.PhD/Fil136 рақами билан рўйхатга олинган.

Диссертация Андижон давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус, (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасининг www.tai.uz ҳамда “Ziyonet” ахборот-таълим портали www.ziyonet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Жабборов Нурбой Абдулҳакимович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Тўхлиев Боқижон
филология фанлари доктори, профессор

Қобилова Зебохон Бакировна
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Тошкент давлат педагогика университети

Диссертация ҳимояси Андижон давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил “___” _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 170100, Андижон шаҳар, Университет кўчаси 129-уй. Тел: 0 (374) 223-88-14; факс: 0 (374) 223-88-30; e-mail; agsu_info@edu.uz).

Диссертация билан Андижон давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (___ рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 170100, Андижон шаҳар, Университет кўчаси 129-уй. Тел: 0 (374) 223-88-14).

Диссертация автореферати 2020 йил «___» _____ куни тарқатилди.
(2020 йил «___» _____ даги «___» рақамли реестр баённомаси).

Ш.Х.Шаҳобиддинова

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол. ф.д., профессор

У.Э.Раҳимов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш Илмий котиби, филол. ф.н., доцент

С.Р.Мирзаева

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси, филол. ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида муайян фан соҳаларида яратилган илмий мактабларнинг ўзига хос хусусиятлари, назарий тафаккур ривожига ўрни ва роли масалалари долзарб муаммолардан бири сифатида тадқиқ этиб келинмоқда. Чунки илмий мактаб яратган олимлар фаннинг маълум бир йўналишини тараққиётнинг янги босқичига юксалтиришга асос бўладиган илмий-назарий янгиликлар яратади. Илм-фанда ўзи яратган тадқиқотчилик йўлини давом эттирадиган, янги натижалар билан бойитадиган издошларни етиштиради. Ана шундай олимлар илмий-ижодий лабораториясининг хос хусусиятларини, манбани ўрганиш бўйича улар ишлаб чиққан тамойилларни ва мезонларни тадқиқ қилиш янги илмий-назарий хулосаларга олиб келиши ва фаннинг кейинги ривожига хизмат қилиши жиҳатидан долзарбдир.

Дунё адабиётшунослигида жаҳон адабий-эстетик тафаккури ривожига улкан ҳисса қўшган илмий мактаблар, уларга асос солган олимларнинг тадқиқот усуллари, эришилган натижаларнинг назарий ва амалий аҳамияти сингари муҳим масалалар ўрганилиб келинмоқда. Ушбу йўналишдаги илмий тадқиқотларни бугунги кун талаблари даражасида қадимги ёзма ёдгорликлар, ўзбек мумтоз ва замонавий адабиёти, адабиёт назарияси каби йўналишларда изчил давом эттириш замон талабидир.

Ўзбек адабиётшунослигида яратилган илмий мактаблар, уларнинг миллий адабий-эстетик тафаккур тақомилига таъсири юзасидан айрим илмий изланишлар олиб борилган. Бироқ алоҳида олимлар фаолиятини ўрганиш адабиётшунослик кун тартибига турибди. Жумладан, адабиётшуносликда мактаб яратган, наинки Республикамиз, балки халқаро миқёсда эътироф қозонган олим, академик Азиз Қаюмов илмий меросини махсус ўрганиш масаласи устувор вазифалардандир. Чунки “...ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилиш, кўпқиррали бу мавзунини бугунги кунда дунё адабий маконида юз бераётган энг муҳим жараёнлар билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил этиб, зарур илмий-амалий хулосалар чиқариш... катта аҳамиятга эга”¹. Шу жиҳатдан, Азиз Қаюмов илмий меросининг назарий ва амалий аҳамияти ҳамда Алишер Навоий асарлари ва Кўкон адабий муҳитини ўрганишдаги илмий ёндашув мезонларини таҳлил этиш, олим яратган илмий мактабнинг миллий адабиётшунослик ривожига тутган ўрни ва ролини аниқлаш соҳа олдида турган долзарб масалалардандир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари / Халқ сўзи. – Тошкент, 2018 йил, 8 август.

13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги Қарорлари, “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдевори” мавзусидаги маърузасида ҳамда соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларнинг амалдаги ижросига ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш” устувор йўналишига мувофиқ равишда бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Адабиётшунослик соҳасидаги илмий мактаб муаммоси Ҳ.Болтабоев, Н.Жабборов, А.Улуғовлар томонидан ўрганилган². Академик Азиз Қаюмов илмий фаолиятининг ўрганилишини шартли равишда уч босқичга бўлиш мумкин:

- дастлабки илмий мақолалар (XX асрнинг 50-йиллари);
- олим илмий фаолиятининг жиддий тадқиқ этилиши даври (1960 йилдан 2010 йилгача);
- монографик тадқиқотлар яратилиши даври (2010 йилдан ҳозирги вақтгача).

Олим илмий фаолиятига доир ўтган асрнинг 50-йилларида эълон қилинган дастлабки тадқиқий мақолалар³ кўпроқ ахборот характерида эга экани билан ажралиб туради. Уларда олим илмий асарлари, уларнинг мавзу камрови ва йўналишлари ҳақида маълумот берилиб, қўйилган масала моҳиятига чуқур кирилмаган.

Азиз Қаюмов фаолиятининг жиддий тадқиқ этилиши XX асрнинг 60-йилларидан бошланган. Бу даврда нашр этилган тадқиқотларда олимнинг серқирра илмий фаолияти⁴, навоийшуносликка қўшган ҳиссаси⁵, Қўқон

² Болтабоев Ҳ. Профессор Фулом Каримовнинг Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганиш илмий мактаби. Жабборов Н. Жадидчилик ва жадид адабиёти илмий мактаби. Улуғов А. Ўзбек адабий танқидчилиги илмий мактаби. /Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари.– Т.: Ўқитувчи НМИУ, 2008. – Б. 277-282; 283-291; 258-267

³ Узоков Ҳ. Талантли фан доктори // Совет мактаби, 1952, № 6. – Б. 62-67; Жўраева М. Шоир Махмур ҳақида янги илмий иш (А.Қаюмовнинг “Шарқ юлдузи” журналида босилган Махмур: янги топилган шеърлари асосида” номли асари ҳақида) / Тошкент ҳақиқати, 1954 йил 21 февраль.

⁴ Мамажонов С. Азиз Қаюмов // Ўзбек тили ва адабиёти. 1968. – № 5. – Б.73-75; Худойбердиев Э. Кўп қиррали олим // Шарқ юлдузи, 1968. – № 5. – Б.230-232; Мирвалиев С. Азиз Қаюмов: Муаммога оид бир рисолалар тўплами тўғрисида // Адабий мерос, 1990. – № 4. – Б.14-15; Абдусаматов Ҳ. Илм фидойиси: академик Азиз Қаюмов ҳақида // Адабиёт кўзгуси, 2002, 7-сон. – Б.211-216.

⁵ Каримов Ғ. Улуғ хазина ҳикматлари // Шарқ юлдузи, 1978. – № 2. – Б. 225-228; Ҳакимов М. Ёзувчи ҳам, олим ҳам ҳақ. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати.- 1985 йил 11 январь; Воҳидов Р. Садоқатда қойим аллома// Алишер Навоийнинг ижод мактаби: (Устозлар, сафдошлар, издошлар даврасида). – Бухоро: Бухоро, 1994.- Б.165-187; Ҳайитметов А. Забардаст навоийшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. 2003. – № 5.- Б. 18-21.

адабий муҳитига ҳамда Фурқат адабий мероси таҳлиliga оид асарлари⁶ нисбатан чуқур тадқиқ қилинган, ўзбек адабиёти тарихига доир тадқиқотлари муносиб баҳоланган.

Олимнинг илмий асарларини монографик асосда ўрганиш 2010 йилдан бошланди. М.Имомназаровнинг “Академик Азизхон Қаюмов мактаби” монографиясида олим илмий фаолияти ва унга издошлик масалалари ҳақида фикр юритилган⁷. С.Ҳасановнинг “Академик Азиз Қаюмов “Асарлар” (10 жилд)ининг ахборий каталоги”⁸ китоби олим асарлар тўпламининг ўн жилдлиги ҳақида муфассал маълумот бериши баробарида асосий асарларининг илмий қимматига доир таҳлилий фикрлар берилгани жиҳатидан қимматлидир. О.Адизованинг олим тадқиқотларида биографик методнинг ўрнига доир диссертацияси⁹ Азиз Қаюмов илмий мероси тадқиқ этилган энг янги тадқиқот сифатида аҳамиятлидир.

Мазкур мақолалар, монографиялар ва диссертацияларда олим асарлари таҳлил этилиб, илмий баҳоланган бўлишига қарамай, Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишдаги ўрни масаласи монографик асосда махсус тадқиқ этилмаган. Ушбу тадқиқот олим илмий мактабининг хос хусусиятлари, ўзбек адабиётшунослиги ривожида тутган ўрни масалаларини алоҳида тадқиқ этишга бағишлангани билан аввалги илмий ишлардан фарқ қилади.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Андижон давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган “Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади Академик Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўзбек мумтоз адабиёти муаммоларини ўрганишда тутган ўрни, тадқиқот усуллари, мезонлари ва натижаларини илмий-назарий асослашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

“илмий мактаб” истилоҳи, унинг илмий-назарий асосларини ёритиш;
Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш;
олимнинг Алишер Навоий “Хамса”сига доир тадқиқотларининг навоийшуносликда тутган ўрнини далиллаш;

адабий манбани ўрганишнинг Азиз Қаюмов илмий фаолиятига хос усуллари таҳлил этиш;

⁶ Юсупов Ш. Фурқат ва ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг янги босқичи. Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 1990. – Б. 20-22; Жабборов Н. Фурқат асарларининг қўлёзма манбалари. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1994. – Б. 23-27; *шу муаллиф*. Фурқатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поэтикаси. Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 2004. – Б. 25-32; Жўрабоев О. Р. Ҳазиний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси. Филол. фан. ном. дисс. – Т., 2003; Жўрабоев О. Адабий муҳит ва тарихнинг ўзига хос тадқиқи. /Қайюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти. – Т.: Tamaddun, 2011. – Б. 3-9

⁷ Имомназаров М. Академик Азизхон Қаюмов мактаби. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010. – Б.188.

⁸ Ҳасанов С. Академик Азиз Қаюмов “Асарлар” (10 жилд)ининг ахборий каталоги – Тошкент: Mumtoz so'z, 2014.

⁹ Адизова О. Адабиётшунос Азиз Қаюмов тадқиқотларида биографик методнинг ўрни. Филол. фан. фалсафа док... (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 130.

олимнинг Қўқон адабий муҳитига доир тадқиқотларини илмий баҳолаш; академик Азиз Қаюмов илмий мактабида издошлик масаласини асослаш;

тадқиқот натижаларини илмий-назарий умумлаштириш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида Азиз Қаюмов тадқиқотларининг дастлабки нашрлари ҳамда 2008-2010 йилларда нашр этилган ўн жилдлик “Асарлар” тўплами олинган.

Тадқиқотнинг предметини Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўзига хос хусусиятлари, олимнинг тадқиқ усуллари, илмий лабораториясини ўрганиш масалалари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда тарихий-қиёсий, аналитик, герменевтик, биографик ҳамда социологик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

адабиётшуносликда илмий мактаб истилоҳининг янги илмий қарашлар муаллифи бўлган асосчи ва унинг ғоялари тадқиқотчиларнинг бир неча авлоди томонидан давом эттирилиши ҳамда янгиланиши зарурати сингари илмий-назарий хоссалари асосланган;

Алишер Навоий “Хамса”сига доир Азиз Қаюмов талқинларининг дostonлар муқаддималари таҳлили, ҳар бир дoston мазмунининг мухтасар шарҳи, образлар талқини, асосий ғоялар поэтик ифодасига оид қарашлар, қаҳрамонлар характер ва кечинмалари таҳлили, дostonлар умумсюжетида ҳикоят ва ҳикматлар ўрнининг баҳоланиши сингари илмий тамойиллар асосида бажарилгани далилланган;

олим тадқиқотларида мумтоз асарлар матнини илм аҳлига ва кенг оммага бирдай тушунарли тарзда шарҳлашга қаратилган герменевтик, манбага ижтимоий-тарихий аспектда ёндашув хусусиятидан келиб чиқувчи социологик ва Алишер Навоий асарларини буюк шоир ҳаёт йўли билан боғлиқ ҳолда ўрганишга асосланувчи биографик услуб етакчилик қилиши исботланган;

Қўқон адабий муҳитини ўрганишда Азиз Қаюмов илмий лабораториясининг илмий асарларини янги маълумотлар билан муттасил бойитиб, таҳрир қилиб, қайта ишлаб, мукаммаллаштириб бориш хусусияти ёритилган. Олим тадқиқотларининг илмий мактаб издошлари томонидан қадимги тошбитиклар тадқиқини такомиллаштириш, Алишер Навоий асарларининг илмий-танқидий матнларини яратиш, Амирий, Фурқат, Муқимий сингари Қўқон адабий муҳити намояндалари адабий меросининг қўлёзма манбалар асосида қайта баҳоланиши орқали тадрижий давом эттирилгани аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

олим илмий-ижодий лабораториясини ўрганиш натижасида Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўзига хос хусусиятлари асосланган;

Азиз Қаюмов талқинлари Алишер Навоий “Хамса”си моҳиятини кенг халқ оммасига етказиш имкониятини оширгани исботланган;

Қўқон адабий муҳити манбаларини, етакчи намояндалари адабий меросини тадқиқ қилишда олим илмий мактабининг ўрни ёритиб берилган; олим илмий мактабининг давомчилари асарларининг таҳлили натижасида адабиётшуносликда эришилган натижаларнинг илмий асослари ва аҳамияти кўрсатилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги қўлланилган ёндашув усуллари ва назарий маълумотларни беришда аниқ илмий манбаларга таянилгани, таҳлилга тортилган материалларнинг илмий методлар воситасида асослангани, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани, адабиётшуносликнинг замонавий илмий концепциялари асосида ўрганилгани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти илмий мактаб истилоҳининг назарий хоссалари, яъни янги илмий қарашлар муаллифи бўлган асосчининг мавжудлиги; олим ғояларининг давомчилари бўлиши; бу ғоялар илмий тадқиқотчиларнинг бир неча авлоди томонидан давом эттирилиши ва янгиланиши зарурати ҳақидаги назарий қарашларни бойитишида кўринади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ўзбек мумтоз адабиёти тарихи бўйича тадқиқотлар учун материал бера олиши, олий ўқув юртларининг “Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили)” таълим йўналишида “Ўзбек адабиёти тарихи”, “Навоийшунослик”, “Адабиётшунослик (ўзбек адабиёти)” магистратура мутахассислигида “Адабиётшунослик тарихи” каби фанлардан маърузалар ўқишда ва амалий машғулотлар ўтказишда, дарсликлар ва ўқув қўлланмалар яратишда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек мумтоз адабиётининг ўрганилишида Азиз Қаюмов илмий мактабининг ўрни мавзуси бўйича олиб борилган тадқиқот асосида олинган натижалар қуйидаги ишларда жорийланган:

адабиётшуносликда илмий мактаб истилоҳининг илмий-назарий хоссалари, яъни янги илмий қарашлар муаллифи бўлган асосчининг мавжудлиги; олим ғояларининг давомчилари бўлиши; бу ғоялар илмий тадқиқотчиларнинг бир неча авлоди томонидан давом эттирилиши ва янгиланиши заруратига доир илмий хулосалардан ҳамда Алишер Навоий “Хамса”сига доир олим талқинларининг дostonлар мукаддималари таҳлили, ҳар бир дoston мазмунининг мухтасар шарҳи, образлар талқини, асосий ғоялар поэтик ифодасига оид қарашлар, қаҳрамонлар характер ва кечинмалари таҳлили, дostonлар умумсюжетида ҳикоят ва ҳикматлар ўрнининг баҳоланиши сингари илмий тамойиллар асосида бажарилганига доир қарашлардан Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетидаги А-1-118 рақамли “Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта

махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 12 августдаги 89-03-2778-сон маълумотномаси). Натижада Азиз Қаюмов илмий мактабининг хамсашуносликка доир тадқиқотлар такомилидаги ўрни, Алишер Навоий биографияси, лирик шеърлари, дostonлари, диний-тасаввуфий мавзудаги асарларини ўрганишдаги аҳамияти, олим тадқиқотларида герменевтик, социологик ва биографик методларнинг самарадорлик даражаси бўйича асосли илмий-назарий хулосалар чиқарилган;

Азиз Қаюмов тадқиқотларида мумтоз асарлар матнини илм аҳлига ва кенг оммага бирдай тушунарли тарзда шарҳлашга қаратилган герменевтик, манбага ижтимоий-тарихий аспектда ёндашув хусусиятидан келиб чиқувчи социологик ва Алишер Навоий асарларини буюк шоир ҳаёт йўли билан боғлиқ ҳолда ўрганишга асосланувчи биографик услуб етакчилик қилиши билан боғлиқ қарашлардан ҳамда Қўқон адабий муҳитини ўрганишда Азиз Қаюмов илмий лабораториясининг илмий асарларини янги маълумотлар билан муттасил бойитиб, таҳрир қилиб, қайта ишлаб, мукамаллаштириб боргани ҳақидаги илмий хулосалардан ижод мактабларидаги маҳорат дарсларида, шунингдек, Адабиётшунослик ва адабий танқид кенгаши томонидан ўтказилган ижодий семинарларда фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2020 йил 7 августдаги 01-03-05/700-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек мумтоз адабиётининг халқаро миқёсда ўрганалиши ва тарғиб этилишига, ижод мактабларида таҳсил олаётган ёшларда китобхонлик маданияти ошиши, уларнинг Алишер Навоий адабий мероси ва умуман, адабиёт ҳақидаги тасаввурлари кенгайиши ҳамда адабий-эстетик тафаккури ўсишига эришилган;

ўзбек мумтоз адабиётининг ўрганилишида академик Азиз Қаюмов ва илимий мактаб издошлари тадқиқотларининг ўрни бўйича олиб борилаётган тадқиқотлардан Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон-24” телерадиоканали ДУК “Турфа тақдирлар”, “Фикрлар майдони” эшиттиришларида ҳамда Алишер Навоий таваллудининг 579 йиллигига бағишланган кўрсатув ва эшиттиришларда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йил 11 августдаги 03-09-367-сон маълумотномаси). Натижада ёш истеъдодлар ва адабиёт мухлислари академик Азиз Қаюмов ва издошларининг қадимги адабий ёдгорликларга, Алишер Навоий ижодига, хамсашуносликка, Қўқон адабий муҳити ижодкорлари адабий меросига доир тадқиқотларидаги янги маълумотлар билан таништирилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 5 та халқаро, 4 та республика илмий-назарий анжуманларида апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 20 та илмий иш эълон қилинган, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 7 та илмий мақола, жумладан, 5 таси республика ҳамда 2 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, ҳар бири икки фаслни ўз ичига олган уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, умумий ҳажми 136 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг ўрганилганлик даражаси, мақсади ва вазифалари, объект ва предмети тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишига мослиги кўрсатилган, тадқиқот усуллари, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Азиз Қаюмов илмий мактабининг такомил босқичлари ва илмий мероси кўлами”** деб номланган 1-бобнинг *“Олим илмий мактабининг шаклланиш омиллари ва такомил”* деб номланган дастлабки фаслида академик Азиз Қаюмов илмий мактабининг шаклланиш омиллари ва адабиётшуносликда эришган натижалари тадқиқ қилинган. Фаннинг муайян йўналишида илмий мактаб яратилиши соҳага янги илмий қарашларни, тадқиқот объектига янгича ёндашув мезонларини, янги методларни олиб кириши жиҳатидан алоҳида аҳамиятга эга. Илмий мактабнинг яна бир эътиборга молик жиҳати, фаннинг маълум бир тармоғида тадқиқотчиларнинг бир неча авлодини шакллантиради. Муайян жабҳада бир-бирини тўлдирадиган янги илмий йўналишлар юзага келишига хизмат қилади. Бу эса, ўз навбатида, фанни тараққиётнинг янги босқичига олиб чиқади. XX асрнинг иккинчи ярми – XXI аср бошлари ўзбек мумтоз адабиёти тадқиқида ривожланишга эришилгани жиҳатидан адабиётшунослик тарихида муҳим ўрин тутди. Бу даврда адабиётшунослик фан сифатида ривожланди, бу фаннинг назарий асосларига доир мавжуд қарашлар такомиллаштирилди, илмий мактаблар яратилди.

Илмий мактаб мавжуд бўлишининг асосий талаблари қуйидагилардир: 1) янги илмий қарашлар муаллифи бўлган олим-лидернинг мавжудлиги; 2) олим-лидер ғояларининг, хоҳ расмий илмий гуруҳ, хоҳ ихтиёрий бирлашган издошлардан иборат давомчилари бўлиши; 3) бу ғоялар илмий тадқиқотчиларнинг бир неча авлоди томонидан давом эттирилиши; 4) илмий мактаб ғояларининг издошлар тарафидан мустаҳкамланиши ва янгилиниши”¹⁰.

Фаннинг муайян соҳасида бир вақтнинг ўзида бир-бирини такрорламайдиган, аксинча бири иккинчисини тўлдирадиган бир нечта илмий мактаблар ҳам яратилиши мумкин. Бунга фан тарихида мисоллар кўп. “Профессор Ғулом Каримов 50-90-йиллар давомида Фитрат, Абдурахмон Саъдий бошлаб берган тадқиқот йўлини давом эттириш билан чекланмай,

¹⁰ Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов. – М.: Академический проект, 2004. – С.35

атрофига ўндан ортиқ истеъдодли олимларни бирлаштира олди ва ўзбек мумтоз адабиётини махсус тадқиқ этувчи илмий мактабга асос солди”¹¹. Буни инкор этмаган ҳолда, таъкидлаш керакки, ўша даврда ўзбек мумтоз адабиёти бўйича яна бир илмий мактаб яратилган. Бу – академик Азиз Қаюмов илмий мактабидир.

Янги илмий қарашлар муаллифи бўлган олим-лидернинг мавжудлиги. Академик Азиз Қаюмов ана шундай олимлардан. Унинг олим-лидер даражасига етишиши, бизнингча, қуйидаги омиллар билан боғлиқ: 1) оиладаги илмий-маърифий муҳит; 2) катта илмий доирага кириш имконияти; 3) рус ва жаҳон адабиётшунослиги ютуқлари билан танишув; 4) манбашунос олимлар муҳитининг таъсири. Азиз Қаюмовда илмга ҳавас эрта уйғонган. Олимнинг отаси Пўлатжон Қайюмий адабиётшунос олим, “Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти”¹² ҳамда “Тазкираи Қайюмий”¹³ асарлари муаллифи, бобоси Абдулқаюм мирзо эса атоқли хаттот бўлгани унинг илмдаги камолотида оиланинг таъсиридан далолат беради.

Рус тилини мукамал билиши, рус ва жаҳон адабиёти ҳамда адабиётшунослиги ютуқларидан чуқур хабардорлиги Азиз Қаюмовни илмий-бадий таржима соҳасига қўл уришга ундади. Олим Алишер Навоий ва мумтоз адабиётимизнинг бошқа намояндалари асарларини рус тилига таржима қилди, уларга таҳлилий сўзбоши ва изоҳлар ёзиб, халқаро миқёсда оммалашувига ҳисса қўшди. Жумладан, Динора Азимова билан ҳамкорликда Алишер Навоийнинг “Муҳокамат ул-луғатайн”, “Хамсат ул-мутаҳаййирин” “Муншаот”, “Назм ул-жавоҳир”, “Ҳайрат ул-аброр” каби асарларини рус тилига таржима қилди. Натижада ушбу асарларнинг дунё миқёсида ўрганилишига замин яратилди.

Азиз Қаюмов Ўрта Осиё давлат университети шарқ тиллари факультетида Убайдулла Каримов, Абдуқодир Ҳайитметов, Асомиддин Ўринбоев, Қавомиддин Муниров каби адабиётшунос, манбашунос олимлар билан бир вақтда таҳсил олган. Ўзбек мумтоз шеърини ва Шарқ адабиёти манбаларининг ҳам билимдони академик шоир Ғафур Ғулом билан яқин муносабатда бўлган. Ана шу манбашунос олимлар муҳити ва бу муҳитнинг ўз илмий фаолиятига таъсири ҳақида олим бир қанча рисоалар ёзди. Жумладан, 2001 йили “Навойдан нур олиб”, “Қўлёмалар хазинабони”, 2002 йили “Академик Ғафур Ғулом”, 2005 йили “Академик Убайдулла Каримов” сингари рисоалари чоп этилди. Ушбу рисоалар академик Азиз Қаюмов илмий мактабининг шаклланиш омиллари, такомил босқичлари ҳақида муайян тасаввур бериши жиҳатидан ҳам қимматлидир.

Олим-лидер гоъларининг издошчилари мавжудлиги ва бу гоълар илмий тадқиқотчиларнинг бир неча авлоди томонидан давом эттирилиши. Ўзбек мумтоз адабиётига доир Азиз Қаюмов илмий мактаби ушбу талабга ҳам ҳар

¹¹ Болтабоев Ҳ. Профессор Ғулом Каримовнинг ўзбек мумтоз адабиётини ўрганиш илмий мактаби. / Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари.– Т.: “Ўқитувчи”, 2008. – Б.277.

¹² Қайюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти. – Т.: Tamaddun, 2011. – Б. 378.

¹³ Қайюмов П. Тазкираи Қайюмий. Уч жилдлик. Т.: Қўлёмалар институти, 1998. -Б. 712

жихатдан мувофиқ келади. Олим илмий мактабининг бу борадаги фаолияти куйидаги омиллар асосида юзага чиқади: 1) фан ташкилотчилиги соҳасидаги фаолиятнинг давомчиларни етиштиришдаги ўрни; 2) издошлар тарбиясига эътибор.

Азиз Қаюмов кўп йиллар давомида Ўзбекистон Фанлар академиясининг аввал Тил ва адабиёт, кейинчалик Қўлёзмалар институтларига раҳбарлик қилди. Ўзи қимматли илмий асарлар яратиш билан бирга, ўзбек адабиётшунослиги, адабий манбашунослиги ва матншунослиги ривожини учун муҳим бўлган тизимли илмий тадқиқот ишлари бажарилишини ташкил этди. Бу тадқиқотлар асосан уч йўналишга тегишли бўлгани маълум: 1) эски ёзма ёдгорликларнинг илмий нашрларини яратиш ва уларни чоп эттириш; 2) навоийшунослик ривожини билан боғлиқ тадқиқотлар яратилиши; 3) ўзбек мумтоз адабиётини тадқиқ этишни кучайтириш.

Академик Азиз Қаюмов тадқиқотчиларнинг ёш авлодини тарбиялаш ишига ҳар доим катта эътибор билан қараган. Зеро, ҳар қандай илмий мактаб мавжудлигининг асосий шартларидан бири илмдаги анъаналарнинг издошлар томонидан давом эттирилишидир. Бунинг натижасида қадимги ёзма ёдгорликларни ўрганиш соҳасига суғдшунос Отахўжа Азизхўжаев, ёзма обидалар тили бўйича Бахтиёр Абдушукуров, Қудратулла Омонов сингари ёш олимлар кириб келгани, улар бугун ана шу соҳанинг етакчи мутахассислари сифатида тадқиқотлар олиб бораётгани бунинг исботидир.

Олим илмий мактабининг асосий кўрсаткичлари куйидагилардан иборат: биринчидан, Азиз Қаюмов ва унинг издошлари энг қадимги даврга оид манбаларни тадқиқ қилиб, адабиётшунослик ривожига муносиб ҳисса қўшди. Олимнинг “Қадимият обидалари” асарида “Девону луғотит турк”, Урхун-Енисей обидалари сингари манбалар тадқиқ қилинди. Бу ёзма ёдгорликларнинг ҳозирги ўзбек тилидаги баёни амалга оширилди¹⁴. Бу асари орқали олим кўҳна адабий ёдгорликлардаги бадиий-тарихий матнлар моҳиятини илм аҳлига ва кенг оммага етказиш ишига катта ҳисса қўшди.

Кўқон адабий муҳитига доир олим анъаналари изчил давом этмоқда, янги манбалар илмий истифодага олиб кирилди, тадқиқотлар кўлами кенгайди, янгича илмий талқинлар илгари сурилди. Кўқон адабий муҳитини, етакчи намояндалари адабий меросини ўрганиш иши янги босқичга олиб чиқилди. Шариф Юсупов ва Нурбой Жабборовнинг Фурқат, Аҳмаджон Мадаминов ва Абдуллатиф Турдиалиевнинг Мухйи ва Завқий, Отабек Жўрабоевнинг Ҳазиний, Қўлдош Пардаевнинг Муқимий, Зебо Қобилованнинг Амирий ижодий мероси юзасидан олиб борган тадқиқотлари шулар жумласидандир.

Ушбу бобнинг “*Азиз Қаюмов илмий меросининг кўлами ва таснифи*” деб номланган иккинчи фаслида олим илмий мероси энг қадимги давр тошбитиклардан Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Сино адабий асарларигача, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур меросидан Кўқон адабий муҳити ижодкорларигача, Зокиржон Фурқат шеърятидан ХХ

¹⁴ Қаюмов А. Қадимият обидалари / Асарлар. 10 жилдлик, 10-жилд. – Т.: “Мумтоз сўз”, 2010. – Б. 4-148.

аср адабиётигача бўлган катта даврни қамраб олганлиги мисоллар асосида таҳлил этилган. Адабиётшунос олимлар ичида Азиз Қаюмов айти шу хусусияти – илмий фаолият қамровининг кенг экани билан алоҳида ажралиб туради. Олимнинг ўзбек адабиёти тарихига доир илмий-адабий асарларини қуйидаги тасниф асосида ўрганиш мумкин:

1. Қадимги давр адабиётига доир асарлар.
2. Амир Темур ва темурийлар даври адабиётининг тадқиқи.
3. Навоийшунослик йўналишидаги тадқиқотлар.
4. Бобур ва XVI аср адабиётига оид илмий ишлар.
5. Қўқон адабий муҳитининг ўрганилиши.
6. Алишер Навоий асарларидан қилинган таржималари.

Бундан ташқари, Азиз Қаюмов XX аср ўзбек адабиёти бўйича ҳам бир канча рисоалар, илмий мақолалар эълон қилган. Тадқиқот объектими олимнинг ўзбек мумтоз адабиётига доир илмий ишлари бўлгани боис замонавий адабиётга оид асарлар таҳлилидан чекланамиз. Юқоридаги тасниф, биринчидан, Азиз Қаюмов илмий асарлари қўламини нисбатан яққолроқ тасаввур этиш имконини берса, иккинчидан, уларни таҳлил этишда қулайлик туғдиради.

Тадқиқотнинг **“Алишер Навоий “Хамса”сини ўрганишнинг долзарб муаммолари ва Азиз Қаюмовнинг тадқиқ усуллари”** деб номланган иккинчи бобида Навоий “Хамса”сига доир олим талқинларининг асосий хусусиятлари ва тадқиқ усуллари ўрганилган. Бобнинг *“Алишер Навоий “Хамса”си Азиз Қаюмов талқинида”* деб номланган дастлабки фаслида Азиз Қаюмовнинг *“Садди Искандарий”* (1975), *“Етти саёҳатчи”* (1976), *“Ҳайратул-аброр” талқини* (1977), *““Фарход ва Ширин” сирлари”* (1979), *“Ишқ водийси чечаклари”* (1985) асарлари хамсашуносликда янги бир босқични бошлаб бергани асосланган. Бу мавзуга доир аввалги тадқиқотлар фақат илмий доира учун яратилган бўлса, Азиз Қаюмов асарлари илм аҳли ва кенг ўқувчилар оммаси қизиқишларига бирдай тўғри келади. Олим буюк Алишер Навоий “Хамса”сидаги асарлар ўтса ҳам эскирмайдиган ғояларни оммалаштириш мақсадини ўз олдига қўйди ва бунга тўлиқ муваффақ бўлди. Дилнавоз Юсупованинг *“Ўзбек мумтоз адабиёти (Алишер Навоий даври)”* ўқув қўлланмасида ва *“Навоийшунослик”* дарслигида буюк мутафаккир “Хамса”сини олий таълимда ўқитиш жараёнига татбиқ этилгани мазкур асарлардаги олим илмий қарашларининг амалий аҳамиятига далил бўлади¹⁵.

“Хамса” талқинларига оид Азиз Қаюмов тадқиқотларининг асосий хусусиятлари таҳлили уларда қуйидаги тамойиллар етакчилик қилишини кўрсатади: 1) дostonлар муқаддималари таҳлили; 2) дostonларнинг мухтасар мазмуни шарҳи; 3) образлар талқини; 4) дostonлардаги асосий ғоялар бадиий талқинига оид қарашлар; 5) қахрамонлар характер ва кечинмалари таҳлили; 6) дostonлар умумсюжетида ҳикоят ва ҳикматлар ўрнининг баҳоланиши.

¹⁵ Юсупова Д. Ўзбек мумтоз адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: Akademnashr, 2013; Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. Darslik. – Toshkent, 2018.

“Хамса”га доир тадқиқотларида ўша давр мафкуриси йўл бермагани сабабли олим муқаддималар (ҳамд, наът, муножот қисмлари) таҳлилини четлаб ўтишга мажбур бўлган. Кейинчалик илмий асарларининг ўн жилдлигини тайёрлаш жараёнида бунга алоҳида диққат қаратилган. Жумладан, “Хайрат ул-аброр”нинг мумтоз Шарқ адабиёти анъаналарига биноан Тангрининг мақтови, унинг сифатлари таърифига аталган боблар билан бошланиши ҳақида сўз юритган олим бу боблар қуруқ тавсифдан иборат эмаслигига эътибор қаратади. Унинг фикрича: “Шоир бу қисмларда юксак бадиий ифодалар воситасида ўзининг дунё, унинг моҳияти, ҳаёт ва инсон тасавури тўғрисидаги тасавурини баён этади”¹⁶. Алишер Навоийнинг ҳамд, муножот ва наътларда ҳам ақл ва севги соҳиби бўлган инсон васфига алоҳида эътибор бериши олимнинг диққат марказида туради. Табиийки, муқаддима боблар таҳлилини янада чуқурлаштириш имкони бор эди. Лекин олим ўз олдига бошқа мақсад қўяди: “Хамса” муқаддималари моҳиятидан барчани – олимни ҳам, авомни ҳам, тажрибали ўқувчини ҳам, эндигина мутолаа майдонига кириб келаётган ёш авлодни ҳам хабардор этиш. Бошқа дostonлар муқаддималари таҳлили ҳам ана шу хусусияти билан қимматлидир.

Образлар талқинида ҳақида, жумладан, Азиз Қаюмовнинг қуйидаги фикри эътиборга молик: “Искандар мавзуида ёзилган дostonларни, албатта машҳур фотиҳнинг таржимаи холи ёки унинг юришлари хроникаси деб қараш мутлақо асоссиз ва хато фикрдир. Бу дostonлар шу машҳур шахс орқали ўша мутафаккир муаллифларнинг ўз ижтимоий-сиёсий, фалсафий, тарбиявий, эстетик қарашларини ифодаловчи асарлардир”¹⁷. Асар бош қаҳрамони образини тадқиқ қилар экан, олим персонаж характерини очишда, биринчидан, Алишер Навоий Искандарининг салафлари дostonларидаги тасвирдан фарқли жиҳатларини аниқлаган бўлса, иккинчидан, Искандарнинг Доро, Маллу, Фируз ва Чин хоқони билан ўзаро мулоқотлари ҳамда муносабатларига алоҳида диққат қаратади. Бунда улар ўртасидаги воқеалар, номалар, диалоглар олим учун очқич вазифасини ўтаган. “Хамса” образлари, хусусан, буюк бешликдаги ошиқ-маъшук-рақиб трилогияси филология фанлари доктори Узоқ Жўрақулов томонидан хронотоп поэтикаси нуқтаи назаридан анча мукамал ўрганилди. Сифат жиҳатдан янги бўлган бу тадқиқот, табиийки, шу пайтга қадар хамсашуносликда эришилган илмий ютуқлар, жумладан, Азиз Қаюмов тадқиқотларидаги қарашларни ўрганиш ва такомилга етказиш асосида яратилди¹⁸. Профессор Боқижон Тўхлиев ва доцент Гулбаҳор Ашурова ўқув қўлланмасида академик Азиз Қаюмовнинг “Хамса” бўйича яратган илмий ишларидаги янгиликлар Алишер Навоий асарларини таълим тизимида ўрганиш жараёнига муваффақиятли татбиқ этилган¹⁹.

¹⁶ Қаюмов А. “Хайрат ул-аброр” талқини /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 1-китоб. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2008. – Б. 10.

¹⁷ Қаюмов А. Садди Искандарий /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 2-китоб. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2008. – Б. 252.

¹⁸ Жўрақулов У. Алишер Навоий “Хамса”сида хронотоп поэтикаси. – Тошкент: Turon-iqbol, 2017 – Б.260

¹⁹ Тўхлиев Б., Ашурова Г. Таълим босқичларида Алишер Навоий асарларини ўрганиш. Ўқув-методик қўлланма. – Т., 2017.

“Хамса” дostonларини тадқиқ қилар экан, олим ишқ мавзуининг бадиий талқини масаласини алоҳида текширади. Тасаввуфий талқинларни бутунлай инкор этмаган ҳолда буюк бешликда хослар ишқи куйланганини таъкидлайди. Олимнинг “Садди Искандарий” тадқиқотида Ватанга муҳаббат мавзуси алоҳида таҳлил этилган. Хуросон, Ҳирот, Мовароуннахр ва Самарқанд тасвири орқали Навоий Ватанга муҳаббат туйғусини бетакрор талқин қилганига алоҳида урғу берилган. Дostonда буюк шоир учун беҳад қадрли бўлган она юрт ва унинг табиати тасвири ўзаро уйғунлик касб этган. Жумладан, ҳазрат Навоийнинг:

Жинонваш Самарқанд мавжуд йўқ –

Ки, қилмиш бино они Искандар – ўқ –

байтини таҳлил этар экан, олим: “Шарқ тарихнавислигида улуғ шаҳарларнинг барпо этилишини Искандарга боғлаш анъанаси мавжуд бўлган. Навоий Самарқанд шаҳрининг барпо этилишини ҳам Искандарга нисбат беради... Ҳар ҳолда, Ҳирот, Самарқанд каби шаҳарларнинг қурилишини буюк Искандар билан боғлаш, у шаҳарларни улуғлаш ва шарафини ошириш ниятида қилингани муайян дир”²⁰, деб ёзади. “Садди Искандарий”даги ҳар бир воқеа тасвиридан сўнг келтирилган уни шарҳловчи, моҳиятини тушунишга ёрдам берувчи умумлашма ҳикоятларга хос хусусиятларни чуқур ўрганади. Азиз Қаюмовнинг “Хамса” дostonларига доир тадқиқотларида ҳар бешала дostonга хос адабий-эстетик хусусиятлар илмий-назарий жиҳатдан асосли таҳлил этилган.

Бобнинг “*Олимнинг адабий манбани тадқиқ қилиш усуллари*” деб номланган иккинчи фаслида муайян адабий манбани тадқиқ қилиш усуллари ўрганиш, биринчидан, бу катта тажрибага эга олимнинг тадқиқот объектига ёндашув мезонларини, тадқиқ усуллари ўрганиш имконини берса, иккинчидан, илмга кириб келаётган ёш изланувчиларнинг устоз олимлар илмий лабораториясига чуқур кириши, ундан сабоқ олишлари учун бениҳоя зарурлиги таҳлил этилган. Азиз Қаюмов тадқиқотларида бир вақтнинг ўзида бир неча илмий методлардан самарали фойдаланилиш ҳолати кузатилади. Олимнинг “Хамса” дostonларига доир беш тадқиқотида бу хусусият яққол намоён бўлган. Диссертацияда уч метод – герменевтик ва социологик методларнинг “Хамса” дostonлари тадқиқида тутган ўрни масаласига тўхталиб ўтилган. Дунё адабиётшунослигида герменевтика бўйича бир қанча тадқиқотлар амалга оширилган. Мазкур тадқиқотларда герменевтикага бутунни қисм асосида ва аксинча қисмни бутун асосида тушуниш²¹, ёзма манбаларни талқин қилиш, тушуниш санъати ҳақидаги таълимот²², тафаккур, тил ва сўз хусусиятларини англаш усули²³ тарзида турлича таъриф берилган. Герменевтика методи билан Ғарбда Инжил матнларини изоҳлаганларидек, бизда ҳам Қуръони карим оятларини тафсир

²⁰ Қаюмов А. Садди Искандарий /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 2-китоб. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2008. – Б. 318.

²¹ Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного. – М., 1991. - С.8.

²² Шлейермахер Ф. Герменевтика. – СПб.: Европейский дом, 2004. -С.13

²³ Витгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Философские достижения. –Киев: Основы, 1995

ва таъвил қиладиган, ҳадиси шариф маъноларини изоҳлайдиган, мутафаккир аждодларимизнинг асарларини шарҳлайдиган муфассирлар, муҳаддислар, фақиҳлар илми азалдан шаклланиб, ривожланиб келган”²⁴ини таъкидлайди.

Мумтоз адабий манбаларни, жумладан буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий асарлари моҳиятини герменевтика (шарҳлаш, талқин этиш) воситасида кенг оммага тушунтириш XX аср охири – XXI аср бошлари навоийшунослигининг ютуғини таъминлаган асосий омиллардан бўлганини эътироф этиш керак. Академик Азиз Қаюмов тадқиқотлари ана шу жиҳатдан катта илмий-назарий аҳамиятга эга. Олимнинг “Девону луғотит турк”, Урхун-Енисей обидалари сингари манбалар тадқиқига бағишланган “Қадимият обидалари” асари ҳамда Алишер Навоий “Хамса”си тадқиқига бағишланган беш монографияси бу жиҳатдан алоҳида ажралиб туради.

Социологик метод, айниқса, олимнинг “Сабъаи сайёр” ва “Садди Искандарий” дostonларига доир тадқиқотларида яққол кўринади. Жумладан, “Етти саёҳатчи” тадқиқотида Азиз Қаюмов иккинчи мусофир ҳикоятидаги Рум подшоҳи саройидаги фитналар, зулму адоват ҳақидаги тасвирлар таҳлилидан кўйидаги хулосани чиқаради: “Бундай аҳвол Навоий яшаган замонда, хусусан, унинг ўзи мансуб бўлган шоҳ саройи муҳитига ҳам хос кўринишлар эди. Навоий бундай ҳолатни қоралайди; уларнинг тубан ва номуносиблигини кўрсатади. Шоир ўз ҳикояларини замона ва ундаги мавжуд шароит билан боғлаб боради”²⁵. Олимнинг бу қарашлари “Ҳаёт ҳақиқатининг бадий ҳақиқатга айланиш жараёни, характер ва прототип, тарихий шахс образи ва реал тарихий шахс муносабати каби ижод жараёни билан боғлиқ муаммоларни ўрганишда социологик ёндашув асос вазифасини ўташи”²⁶ ҳақидаги назарий хулосани тасдиқлайди.

Бадий ижод намунасини муаллиф шахсияти билан бир бутунликда ўрганишни кўзда тутувчи биографик метод илк бор француз олими Шарл Сент-Бёв томонидан илмий муомалага олиб кирилган²⁷ бўлса, ўзбек олимларидан биринчи бўлиб ушбу метод ҳақида асосли назарий фикрни Узок Жўрақулов билдирган²⁸. Алишер Навоий адабий меросига бу метод академик Азиз Қаюмов томонидан татбиқ этилган. Олим Алишер Навоийнинг “Насойим ул-муҳаббат” асарини адабиётшуносликда илк бор биографик тадқиқ усулида ўрганadi. Унинг бу борадаги қарашларини кўйидагича гуруҳлаштириш мумкин: 1) Алишер Навоийнинг оилавий муҳитига доир маълумотлар; 2) дўстлари ва яқинлари ҳақидаги қайдлар; 3) фазл аҳлига муносабати ифодаланган фикрлар.

Азиз Қаюмов “Насойим ул-муҳаббат”да Алишер Навоий отаси Гиёсиддин баҳодирга доир маълумотлар берганига алоҳида эътибор қаратади. Олимнинг таъкидича, буюк мутафаккир “Бу фақирнинг отасининг фуқаро аҳлига кўп иродат ва ихлоси бор эди”, деган сўзларига мисол

²⁴ Жабборов Ш. Герменевтика – тушунтириш илми. Т.: Akademiya, 2010, Б.154

²⁵ Қаюмов А. “Фарҳод ва Ширин” сирлари / Асарлар, I жилд, 1-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2008. – Б. 294.

²⁶ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. –Б. 283.

²⁷ Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. – М.: Художественная литература, 1970.

²⁸ Жўрақулов У. Биографик метод. /Худудсиз жилва. – Т.: Фан, 2006

тариқасида Бобо Кўкий тўғрисидаги ҳикоятни келтирган. Олим “Насойим ул-муҳаббат”даги маълумотларни ўрганар экан, уларни “Мажолис ун-нафоис”даги қарашлар билан қиёсий таҳлил этади. Бошқача айтганда, Алишер Навоий мулоҳазаларини буюк мутафаккирнинг ўз фикрлари билан изоҳлайдики, бу ўз навбатида, асосли хулосалар чиқариш имконини берган.

Тадқиқотнинг “**Кўкон адабий муҳити Азиз Қаюмов талқинида**” деб номланган учинчи бобининг биринчи фасли “*Кўкон адабий муҳитининг XVIII - XIX асрлардаги тараққиётига доир илмий изланишларнинг хос хусусиятлари*” деб номланиб, ушбу фаслда Азиз Қаюмов тадқиқотлари бу мавзуда яратилган монографиялар²⁹, диссертациялар³⁰, илмий мақолалар фониди таҳлил қилинган. Олимнинг Кўкон адабий муҳити бўйича докторлик диссертацияси³¹ дастлаб 1961 йили монография сифатида босилиб чиққан. Адабиётшунос Зебо Қобилова эътирофича: “Бу давр адабиёти бўйича фундаментал тадқиқот академик Азиз Қаюмовнинг “Кўкон адабий муҳити” номли ишидир. Унда бу давр адабиёти намояндалари ижоди чуқур ва ҳар томонлама текширилганлиги боис у ҳозиргача асосий илмий манбалардан биридир”³². Кейинчалик олим тадқиқот матнини таҳрирдан ўтказиб, янги маълумотлар билан бойитиб, 2010 йили “Асарлар” тўпламининг етинчи жилди биринчи китобида қайта нашр эттирди. Бу ҳол, ўз навбатида, Азиз Қаюмов илмий лабораториясининг муҳим бир хусусияти – олимнинг ўз устида мунтазам ишлаганидан, илмий асарларини уларда таҳлил этилган масалалар юзасидан аниқланган янги маълумотлар билан муттасил бойитиб, таҳрир қилиб, мукаммаллаштириб борганидан далолат беради. Масалан, монографиянинг икки нашридаги тафовутларни қуйидаги тасниф асосида ўрганиш мумкин: 1) янги адабий номлар; 2) ижодкорлар биографияси, асарлари таҳлиliga доир аввалги нашрдаги маълумотларнинг бойитилиши; 3) илмий таҳрир.

“Кўкон адабий муҳити” монографиясининг янги нашрида мазкур муҳитда етишиб чиққан бир қанча шоиру адиблар адабий меросига доир маълумотлар илмий муомалага олиб кирилган. Жумладан, Низомий Хўқандий, Жалолий, Азимий, Утожий, Равнақ, Садоий, Шўхий, Амирий, Вазир, Нозик, Маъдан, Хон сингари ижодкорлар таржимаи ҳоли, асарлари ҳақидаги таҳлилий фикрлар янги нашрнинг илмий қимматини оширган. Бунинг учун олим Фазлийнинг “Мажмуа шоирон”, Пўлатжон Қайюмовнинг “Тазкираи Қайюмий”, Муҳаммад Аминнинг “Тухфат ут-таворих”, Иброҳим Давроннинг “Ашъори нисвон” сингари ёдномаларига таянади.

²⁹ Қаюмов А. Кўкон адабий муҳити (XVIII-XIX асрлар). –Т.: Ўзфанакаднашр, 1961; шу муаллиф. Кўкон адабий муҳити. Асарлар. VII жилд. – Т.: Мумтоз сўз, 2010; шу муаллиф. Кўкон адабий муҳити . Асарлар. VII жилд, 2-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2012; Абдуғафуров А. Зокиржон Фуркат. Т.: Фан, 1977; Юсупов Ш. Фуркат йўлларида. Т.: Адабиёт ва санъат, 1984; шу муаллиф. Худоёрхон ва Фуркат. – Т.: Шарқ, 1995; шу муаллиф. Тарих уммони сирлари. – Т.: Шарқ, 2007.

³⁰ Юсупов Ш. Фуркат ва ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг янги босқичи. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 1990. – Б. 399; Жабборов Н. Фуркатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поэтикаси. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 2004. – Б. 280; Пардаев Қ. Муқимий шеърятининг матн тарихи, таҳрири ва талқини. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 223.

³¹ Қаюмов А. Кўкон адабий муҳити (XVIII-XIX). Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 1961. – Б.563

³² Қобилова З. Муҳаббат мамлакатининг амири. /Амирий Девон Т. I – Тошкент: Tamaddun, 2017. – Б.5

Монографиянинг дастлабки нашрида Қўқон адабий муҳити шоирлари синфий қараш асосида: 1) феодал-клерикал адабиёт ва унинг вакиллари; 2) демократик йўналишдаги адабиёт тарзида икки гуруҳга бўлиб тадқиқ қилинган. Бир муҳит намояндаларини сунъий равишда бундай гуруҳлаштириш тадқиқот иши учун мувофиқ эмаслигини ҳис этган олим монографияни илмий талаблар асосида таҳрир қилди. Янги нашрда синфий ёндашув ўрнини адабий-эстетик тамойиллардан келиб чиққан холис илмий талқинлар эгаллади. Бундан ташқари, монографиянинг шўролар давридаги нашрида XVIII-XIX асрларда Қўқон хонлигидаги сиёсий, иқтисодий-ижтимоий ва маданий ҳаёт тўғрисида батафсил тўхталинган, китобнинг бу бобида коммунистик мафкура талаблари асосидаги ёндашув етакчилик қилган эди. Янги нашрда ушбу боб жиддий илмий таҳрирдан ўтган. Тарихий шароитга доир фикрлар мухтасар ҳолга келтирилиб, асосий урғу адабий муҳит шаклланиши масалаларига қаратилган.

Азиз Қаюмов томонидан алоҳида монография ёзилган, олим илмий мактабининг давомчилари томонидан алоҳида шоиру адиблар адабий мероси юзасидан жиддий тадқиқотлар яратилган бўлишига қарамай, Қўқон адабий муҳити бўйича ўрганилиши кун тартибда турган илмий муаммолар мавжуд эканини таъкидлаш керак. Бу илмий муаммолар, бизнингча, қуйидагилардир:

- мазкур адабий муҳитга оид манбаларнинг илмий-монографик ва қиёсий таҳлили;

- Қўқон адабий муҳити намояндалари асарларининг илмий-танқидий матнини яратиш;

- илмий-танқидий матнларга асосланган нашрларни амалга ошириш.

Маълумки, Қўқон адабий муҳити намояндаларининг асарлари бизга турли манбалар орқали етиб келган. Азиз Қаюмов монографияси тадқиқи асосида манбаларни қуйидаги тарзда илмий тасниф этиш мумкин: назмий девонлар; тазкиралар; баёз ва мажмуалар; тарихий-бадиий асарлар; даврий матбуот нашрлари. Бу адабий муҳит вакилларининг аксари соҳиби девон шоирлар бўлган. Жумладан, Амирий, Нодира, Увайсий, Ҳозик, Ғозий сингари шоирлар девонлари бизгача етиб келган. Бу девонларга доир олим тадқиқотлари адабиётшунос Зебо Қобилова томонидан давом эттирилди. Олима Амирий шеърини бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди³³. Шоир девонини икки жилд ҳолида нашрдан чиқаришда фаоллик кўрсатди³⁴. Азиз Қаюмовнинг аниқлашича, Қўқон адабий муҳитига оид энг ишончли манбалардан бири Фазлийнинг “Мажмуаи шоирон” тазкираси экани маълум. Тазкира тўрт қисмдан таркиб топган: 1) ҳамд ва наът; 2) шоирлар ҳақидаги қисқача, лекин муҳим маълумотлар; 3) Амир Умархонга бағишланган касидалар; 4) Амирий ғазалларига битилган пайравлар.

Азиз Қаюмов Ўзбекистон ФА Шарқшунослик институти фондида 659, 1325, 1429, 1821, 4179, 4182, 5666, 5736, 6352, 7512, 7710, 9072, 9309, 9940,

³³ Қобилова З. Амирий ва унинг адабий фаолияти. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2007. – Б.126.

³⁴ Амирий Девон (Нашрга тайёрловчилар: А.Мадаминов, Э.Очилов, З.Қобилова, О.Давлатов). Т. I-II. – Тошкент: Tamaddun, 2017.

9966, 10072 рақамлари билан сақланаётган қўлёзма баёз ва мажмуалар юзасидан ҳам жиддий тадқиқотлар олиб борди. Уларга кирган шеърӣ асарлар матнидаги тафовутларни аниқлади, чуқур тадқиқ қилди.

Бобнинг “Қўқон адабий муҳитини ўрганишида янги илмий изланишларнинг ўрни” деб номланган иккинчи фаслида Азиз Қаюмов “Асарлар” ўн жилдлиги еттинчи жилдининг иккинчи китобига жамланган тадқиқотлар таҳлилга тортилган. Мазкур жилддан олимнинг Қўқон адабий муҳити вакилларида Мутрибнинг “Шоҳномаи девона Мутриб” ва Андалибнинг “Шоҳномаи девона Андалиб” дostonлари ҳамда Ҳозик, Шавқий, Мажзуб, Вола сингари шоирлар, Дилшод Барнонинг тарбиясида етишган Ҳадябиби, Файзибиби, Муслимбиби каби шоирлар адабий меросига доир тадқиқотлари ўрин олган. Ушбу тадқиқотлар, биринчидан, шу пайтгача ўрганилмаган мавзуларга бағишлангани, иккинчидан, адабиётшуносликка янги номларни, кўплаб янги факт ва маълумотларни, янги талқинларни олиб киргани билан қимматлидир.

Олим тадқиқотларини мунтазам ривожлантириб, такомиллаштириб борган. Муттасил равишда янгидан-янги мавзуларда илмий изланишлар қилиб, янги илмий маълумотларни, адабий мероси ўрганилмай келган шоиру адиблар асарларини юзага чиқарган. XIX аср биринчи ярмидаги ўзбек ва тожик адабиётининг йирик арбобларидан Жунайдуллоҳ Ислomшайх ўғли Ҳозик шеърӣяти биринчи бўлиб Азиз Қаюмов томонидан ўрганилгани ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди. Ҳозик шеърӣятини олим қуйидаги манбалар орқали ўрганиш мумкинлигини аниқлайди: 1) шоир девонлари; 2) тазкиралар; 3) антологиялар.

“Қўқон адабий муҳити” монографияси иккинчи китобида ижоди биринчи марта ўрганилган шоирлардан яна бири Мулла Шамси Шавқий Намангоний (1805-1889)дир. Олим Шавқийнинг “Жомеъ ул-ҳаводис”, “Панднома”, “Қўқон воқеаси тарихи” сингари асарлар муаллифи эканини аниқлаб, “Пандномаи Худоёрхон” асарини анча батафсил таҳлил этган.

Монографиядан Мажзуб Намангоний ва Вола ҳақидаги илмий кузатишлар ҳам ўрин олган. Олимнинг аниқлашича, Қўқон хонлиги ижтимоий ва мафкуравий ҳаётида алоҳида ўрин тутган Мажзуб асли Қарши ўзбекларидан. Хўқанд шаҳар Сармозор даҳаси Қаландархона маҳалласида туғилган. Воиз, шайх, олим ва шоир Мажзуб кейинчалик Наманганга бориб, ўша ерда турғун яшаб қолган. Шоир адабий мероси, маърифий фаолияти ҳақида Алихон Халилбеков ва Отабек Жўрабоевнинг мақолалари бор³⁵.

Азиз Қаюмов Мажзубнинг Қаландархона маҳалласидаги хонаҳокда муридлар тарбияси билан шуғуллангани, халқ ўртасида тасаввуф ғояларини ёйишда катта хизмат қилгани ҳақида маълумот беради. Шоир шеърларидан келтирилган мисоллар таҳлили Мажзубнинг мумтоз шеърӣятда тутган ўрнини кўрсатиши жиҳатидан қимматлидир.

³⁵ Халилбеков А. Наманган адабий гулшани. – Наманган, 2007; Жўрабоев О. Мажзубни биласизми ёки мажзубийлик нима? //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004 йил 25 июнь.

“Шоир Фурқат” асари³⁶ олимнинг ўн жилдлик “Асарлар” тўпламига киритилмаган. Тадқиқот муаллифи ўз олдига Фурқатнинг шахс ва шоир сифатида халқимиз кечмиши ва миллий адабиётимиз тарихида тутган ўрнини оммалаштириш вазифасини кўйгани боис илмий-оммабоп услубда ёзилган. Айниқса, Фурқат ҳаётининг Янги ва Эски Марғилонда кечган даври, Қўқон адабий муҳити ривожига кўрсатган таъсири, адабий давраси ҳақидаги маълумотлар пухта илмий асосга эга экани билан алоҳида ажралиб туради. Асарнинг қимматли жиҳатларидан яна бири шоир шеърларининг яратилиш тарихи, уларга мавзу берган воқеалар, тарихий шахсларга доир фикрлар, илмий фаразлар билдирилганидир. Кейинги йилларда Азиз Қаюмов илмий мактабининг давомчилари томонидан ҳам Фурқатнинг илмий аҳлига маълум бўлмаган бир қанча шеърлари аниқланиб, илмий муомалага олиб кирилди³⁷. Бу ҳол, биринчидан, олим асос солган илмий мактаб анъаналарининг издошлар томонидан муносиб давом эттирилаётгани исботи ҳисобланса, иккинчидан, Фурқат адабий мероси ҳақидаги мавжуд тасаввурларни бойитиши жиҳатидан катта аҳамиятга эга.

Олимнинг Фурқат адабий меросига доир яна бир йирик тадқиқоти “Шеърят жилolari” асаридир. Китобда дастлаб шоирнинг таржимаи ҳоли тўғрисида янги маълумотлар келтирилади. Мазкур тадқиқотга ёзган тақризида фурқатшунос Нурбой Жабборов китобнинг таркибий тузилиши, шоир лирик шеърлари таҳлилига доир олим илмий кузатишларининг аҳамияти, ижодкорнинг буюк салафлари назмий анъаналарини давом эттириш ва такомилга етказиш борасидаги изланишларига доир Азиз Қаюмов қарашларининг назарий-эстетик қиммати каби масалаларга алоҳида диққат қаратган³⁸.

Фурқатнинг Алишер Навоий, Муҳаммад Фузулий ва Бобораҳим Машраб анъаналарини нечоғлик маҳорат билан давом эттиргани, улар шеърятдаги айрим образлар ва тасвирларни бадиий жиҳатдан янада такомиллаштирганига доир олим қарашлари, айниқса, диққатга сазовордир. Жумладан, олим Фурқатнинг “Айлаб” радифли ғазали Алишер Навоий ғазалига татаббуъ бўлиб, шоир устозидан ўрганиш баробарида, унинг ғазалнависликдаги поэтик анъанасини давом эттиргани ва янгилаганини илмий далиллаган. Татаббунинг “Бирор шеърнинг услуби (вазни, радифи, қофиялари ва баъзи характерли санъатлари)ни сақлаган ҳолда унга жавоб қилмоқ”³⁹ экани назарда тутилса, Фурқатнинг улуғ салафи ғазалига нафақат жавоб қилгани, балки у бошлаган анъанани бадииятнинг янги чўққисига юксалтиргани аён бўлади. Бу иш осон эмаслиги, бунинг учун шоирдан юксак

³⁶ Қаюмов А. Шоир Фурқат // Шарқ юлдузи, 1986, 4, 5-, 1989, 5-6-сонлар.

³⁷ Мадаминов А. Фурқатнинг янги топилган шеърлари. -Фурқат ижодиёти. Мақолалар тўплами. Т.: Фан, 1990. – Б. 112-138; Зиёвуддинова М. Фурқатнинг “Марсия таржиъбанд” асари. -Фурқат ижодиёти. Мақолалар тўплами. Т.: Фан, 1990. –Б. 138-145; Мадаминов А., Тожибоев Р. Фурқатнинг номаълум муножот-мусаддаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 20 июнь, №25 (3500); Жабборов Н. “Зоил ўлмас бобако давлат ҳумосидин, бегим... (Мўътабар дастхат тарихи)” // Ёшлик, 1996, 4-сон. – Б.61-63.

³⁸ Қаранг: Жабборов Н. Кўнғил жилolari //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 22 август.

³⁹ Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: Зарқалам, 2006. –Б.224

истеъдод талаб қилиниши маълум. Олим таҳлилларига муносабат билдиришда ана шу жиҳатларни эътиборга олиш зарур.

Миллий уйғониш даври Қўқон адабий муҳити шоирларидан Фурқат, Муқимий, Завқий, Нисбатий ижодий ҳамкорлигида мушоаранинг бетакрор намуналари яратилган. Ушбу шоирлар истеъдоди мусобақасини ифодалаган “Ой жамолинг шамъига ҳар кеча ўртаб ёнамиз”, “Айни назарда ногоҳ кўз ул жамола душти”, “Бодаи васлинг қачонким нўш этибон қонамиз” мисралари билан бошланувчи ғазаллар таҳлили ҳам бу фикрни тасдиқлайди.

Умумлаштириб айтганда, Амирий ва Нодира бошлаб берган бир ғазалнинг бир неча шоир ижодий ҳамкорлигида ижод этилиши анъанаси Қўқон адабий муҳитининг кейинги – миллий уйғониш даври намояндалари бўлган ижодкорлар: Муқимий, Фурқат, Завқий ва Нисбатий томонидан муносиб давом эттирилгани ҳамда бойитилгани Азиз Қаюмов ва унинг илмий мактаби издошлари тадқиқотларида ўз аксини топган.

ХУЛОСА

Диссертация юзасидан олиб борилган илмий тадқиқотлар натижасида қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

1. Ўзбек мумтоз адабиёти бўйича Азиз Қаюмов илмий мактаби янги илмий-назарий қарашлар тизими шакллантирилгани, олим ғояларининг фаол издошлари мавжудлиги, адабий манбани тадқиқ этишнинг олим асос солган мезонлари ва усуллари бир неча авлод тадқиқотчилар томонидан изчил давом эттириб келинаётгани, илмий мактаб ғояларининг издошлар тарафидан мустаҳкамланиб, янгиланиб, такомилга етказиб борилаётгани жиҳатидан ўзбек адабиётшунослиги ривожига муносиб ҳисса қўшиб келяпти.

2. Азиз Қаюмовнинг олим-лидер бўлиб шаклланиши ва илмий мактаби яратилишида қуйидаги ижтимоий-маърифий ва адабий-эстетик омиллар асос вазифасини ўтаган: 1) оиладаги илмий-маърифий муҳит; 2) катта илмий доирага кириш имконияти; 3) рус ва жаҳон адабиётшунослиги ютуқлари билан танишув; 4) манбашунос олимлар муҳитининг таъсири; 5) фан ташкилотчилиги соҳасидаги фаолият; 6) издошлар тарбиясига эътибор.

3. Олим илмий мероси ўзбек адабиётининг деярли барча даврларини камраб олади. Азиз Қаюмов қадимги тошбитиклардан Аҳмад Фарғоний, Абу Райҳон Беруний ва Абу Али ибн Сино адабий асарларигача, Алишер Навоий, Заҳриддин Бобур меросидан Амирий даври Қўқон адабий муҳити ижодкорларигача, Зокиржон Фурқат шеърятидан ХХ аср адабиёти намояндалари асарларигача тадқиқ қилди. Илмга янги маълумотларни, янгича талқинларни олиб кирди. Илмий тадқиқот қамровининг бу қадар кенглиги Азиз Қаюмовни бошқа адабиётшунослардан ажратиб турувчи алоҳида хусусиятдир.

4. Азиз Қаюмов илмий меросининг кўлами қуйидаги даврлар ҳамда илмий йўналишларни ўз ичига олади: қадимги давр адабиётига доир асарлар; Амир Темур ва темурийлар даври адабиётининг тадқиқи; навоийшунослик йўналишидаги тадқиқотлар; Бобур ва XVI аср адабиётига оид илмий ишлар;

Қўқон адабий муҳитининг ўрганилиши; Алишер Навоий асарларидан қилинган таржималари.

5. Олимнинг навоийшуносликка доир тадқиқотлари буюк мутафаккир биографияси (“Алишер Навоий”), лирик шеърлари (“Гўзалликларнинг бошланиши”, “Нодирликларнинг тугалланиши”, “Бадоеъ ул-васат”, “Улуғ ёш фойдалари”), дostonлари (“Навоийнинг “Қуш тили” дostonи”), диний-тасаввуфий мавзудаги асарлари (“Насойим...”ни варақлаганда”, “Вақфия”, “Севгувчи кўнгил илтижолари” (“Муножот” ҳақида), “Сирож ул-муслимин”нинг яратилиши”, “Афсоналар ва ҳикматлар” (“Тарихи анбиё ва ҳукамо”), “Ажам ҳукмронлари тарихидан” (“Тарихи мулуки Ажам”), “Бу оҳанг ила бўлгасен Нақшбанд”) каби йўналишларда бажарилиб, Навоий адабий меросининг кам ўрганилган муаммоларига қаратилгани, илмга янгича қарашларни олиб киргани, улуғ шоир ғоялари илмий доирага ҳам, оммага ҳам бирдай мақбул услубда тадқиқ қилингани билан характерланади.

6. Азиз Қаюмовнинг Бобур ва бобурийлар адабий мероси юзасидан амалга оширган тадқиқотларида истиқлол даври бобуршунослиги эришган илмий натижалар, “Бобурнома”да муаллиф таржимаи ҳолининг акс этиши, асардаги ички нутқлар, муаллифнинг халқ мақолларини қўллаш маҳорати, адабий маълумотлар, Ҳирот адабий муҳити тасвири, матндаги форсий шеърлар таҳлили, шоир шеъриятига доир илмий кузатувлар, “Аруз рисоласи” асари тадқиқи, “Рисолаи волидия” таржимасига доир мулоҳазалар, “Мубаййин” асари таҳлили, Бобурнинг Ҳумоюн ва Комронга, Хожа Калонга мактублари – бир сўз билан айтганда, ижодкор асарларига доир деярли барча масалаларни ўз ичига олгани билан алоҳида ажралиб туради.

7. Олимнинг Алишер Навоий “Хамса”си бўйича яратилган “Садди Искандарий” (1975), “Етти саёҳатчи” (1976), “Ҳайратул-аброр” талқини” (1977), ““Фарҳод ва Ширин” сирлари” (1979), “Ишқ водийси чечаклари” (1985) тадқиқотлари: дostonлар муқаддималари таҳлили, ҳар бир дoston мазмунининг мухтасар шарҳи, образлар талқини, асосий ғоялар поэтик ифодасига оид қарашлар, қаҳрамонлар характер ва кечинмалари таҳлили, дostonлар умумсюжетида ҳикоят ва ҳикматлар ўрнининг баҳоланиши сингари илмий тамойиллар асосида бажарилган бўлиб, хамсашуносликда янги бир босқични бошлаб берди. Олим ўн жилдлик “Асарлар” тўпламини тайёрлаш жараёнида “Хамса” дostonларига доир мазкур беш тадқиқотни қайта ишлаган, янги илмий маълумотлар, янги таҳлиллар ва илмий талқинлар билан бойитган. Бу жараёни ўрганиш Азиз Қаюмов илмий лабораториясига чуқурроқ кириш, унинг адабий материални таҳлил этиш мезонларини баҳолаш имконини бериши жиҳатидан аҳамиятлидир.

8. Олим илмий тадқиқотларида адабиётшуносликнинг уч илмий методи етакчилик қилиши кузатилади. Булар – герменевтик, социологик ва биографик методлардир. Академик Азиз Қаюмов тадқиқотлари мумтоз адабий манбаларни, жумладан буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий асарлари моҳиятини герменевтика воситасида кенг оммага тушунтириш мақсадига қаратилган бўлиб, XX аср охири – XXI аср бошлари

навоийшунослигининг ютуғини таъминлагани жихатдан катта илмий-назарий аҳамиятга эга.

Азиз Қаюмовнинг Алишер Навоий “Хамса”сига доир тадқиқотларида олим нуқтаи назари ва ёндашув мезонларининг социологик аспектда экани, адабиёт материалининг, асардаги образлар динамикаси ҳамда адабий-эстетик ва ижтимоий-сиёсий идеалнинг айна позицияда ўрганилганига кўра социологик методдан самарали фойдаланилган. Навоий асарлари мисолида бадиий ҳақиқат ҳамда ҳаёт ҳақиқати ўртасидаги муносабат ўрганилгани, бадиий асар ҳаёт ҳақиқатининг айна акси бўлмай, унинг замирида ҳаёт ҳақиқати туриши, чинакам буюк ижодкор ана шу асосда барча замонларда ҳам инсоният эҳтиёжига бирдай хизмат қила оладиган бадиий умумлашмаларга кела олиши мумкинлиги ҳақидаги хулосалар бу метод олим тадқиқотларида муҳим илмий натижалар берганини кўрсатади.

Азиз Қаюмов тадқиқотларида биографик методдан ҳам унумли фойдаланган. Жумладан, “Насойим ул-муҳаббат” мисолида Алишер Навоийнинг отаси Ғиёсиддин баҳодир, улуғ шоирнинг асранди ўғли Мир Иброҳим, “Тазкират ул-ҳабиб”, “Қасидаи бурда муҳаммаси”, “Васоё”, “Арбаъин” таржималари муаллифи Мавлоно Муҳаммад Табодгоний, Хожа Убайдулло Аҳрор вали билан ёзишмалари Мавлоно Қосим билан муносабатлари билан боғлиқ қимматли материаллар биографик метод асосида таҳлил этилиб, аҳамиятли хулосалар чиқарилган. Бундан ташқари, ҳазрат Навоийнинг яқин дўсту ҳаммаслақларидан Хожа Абдулазиз Жомий, Дарвеш Саййид Ҳасан, Бобо Пирий, Бобо Хокий, Мавлоно Шарафиддин Али Яздий, Абдурахмон Жомий сингари замонасининг улуғ инсонлари билан ўзаро суҳбатлари, яқин муносабатларига доир таҳлилий фикрлар ушбу методнинг шоир таржимаи ҳолини бойитувчи янги материалларни аниқлашга хизмат қилгани далилидир.

9. Азиз Қаюмов томонидан Қўқон адабий муҳитининг ўрганилиш босқичларини қуйидагича даврлаштириш мумкин:

- шаклланиш даври (XVIII аср охирида яратилган мажмуа, тазкира ва таъхрих китоблари).

- ривожланишнинг бошланиши (XIX аср охири – XX аср бошлари).

- вульгар социологик талқинлар даври (1930 – 1960 йиллар).

- тадқиқотлар кўламининг кенгайиши даври (1960 – 1991 йиллар)

- асл илмий моҳиятга қайтиш даври (Мустақиллик йиллари).

Ҳар бир давр ўзининг алоҳида хусусиятларига ва илмий натижаларига, тадқиқотчиликдаги кўтарилиш ва тушиш характерига кўра Қўқон адабий муҳитини ўрганишда муайян босқични ташкил этади.

10. Азиз Қаюмов илмий лабораториясининг муҳим бир хусусияти олимнинг ўз устида мунтазам ишлагани, илмий асарларини янги маълумотлар билан муттасил бойитиб, таҳрир қилиб, мукамаллаштириб боргани билан характерланади. “Қўқон адабий муҳити” монографияси 1961 ва 2010 йилги нашрларининг қиёсий таҳлили ана шундай хулоса чиқаришга асос бўла олади. Монографиянинг кейинги нашрида Низомий Хўқандий,

Жалолоий, Азимий, Утожий, Равнақ, Садоий, Шўхий, Амирий, Вазир, Нозик, Маъдан, Хон сингари янги адабий номларнинг олиб кирилгани, ижодкорлар биографияси, асарлари таҳлиliga доир аввалги нашрдаги маълумотларнинг бойитилгани ҳамда илмий таҳрир этилгани ҳам ушбу фикрни тасдиқлайди.

11. Амирий ва Нодира бошлаб берган мушоаранинг ўзига хос тури – бир ғазалнинг бир неча шоир ижодий ҳамкорлигида ижод этилиши анъанаси миллий уйғониш даври намояндалари бўлган ижодкорлар Муқимий, Фурқат, Завқий ва Нисбатий томонидан муносиб давом эттирилгани ҳамда бойитилганига доир илмий қарашлар Азиз Қажумов ва у асос солган илмий мактаб давомчилари томонидан тадқиқ қилингани ушбу илмий мактаб намояндаларининг адабиётшунослик ривожига кўшган муҳим ҳиссасидир. Бу борадаги назарий қарашлар, биринчидан, Қўқон адабий муҳитини ёндош адабий мактаблардан аниқ илмий далиллар асосида фарқлаш имконини берган бўлса, иккинчидан, олим илмий мактаби анъаналарининг издош олимлар томонидан муносиб давом эттирилгани исботидир.

12. Олим Қўқон адабий муҳити бўйича энг сўнгги изланишлари натижасида Мутрибнинг “Шоҳномаи девона Мутриб” ва Андалибнинг “Шоҳномаи девона Андалиб” дostonларини биринчи марта илмий муомалага олиб кирган. Ҳозик, Шавқий, Мажзуб, Вола сингари шоирлар, Дилшод Барнонинг тарбиясида етишган Ҳадябиби, Файзибиби, Муслимбиби каби шоиралар адабий меросини илк бор кўлёзма манбалар асосида тадқиқ қилган. Ушбу тадқиқотлар, биринчидан, шу пайтгача ўрганилмаган мавзуларга бағишлангани, иккинчидан, адабиётшуносликка янги номларни, кўплаб янги факт ва маълумотларни, янги талқинларни олиб киргани билан қимматлидир.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC
PhD.03/30.12.2019. Fil.60.02 AT
ANDIJAN STATE UNIVERSITY**

ANDIJAN STATE UNIVERSITY

KHABOHUNOVA ROZIYAXON SHADMANOVNA

**THE SIGNIFICANCE AND ROLE OF THE SCIENTIFIC SCHOOL OF
ACADEMICIAN AZIZ KAYUMOV IN THE STUDY OF UZBEK
CLASSICAL LITERATURE**

10.00.02 – Uzbek literature

**DISSERTATION ABSTRACT
FOR THE DOCTOR OF PHILOSOPHY SCIENTIFIC DEGREE (PhD)
IN PHILOLOGICAL SCIENCES**

Andijan – 2020

The theme of PhD dissertation is registered by Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number B2017.2.PhD/Fil136

The dissertation has been prepared at the Andijan state university.

The abstract of the dissertation is posted in three (Uzbek Russian. English (resume)) languages on the website of Andijan State University www.adu.uz and «ZivoNET» information and educational portal www.ziyonet.uz

Scientific advisor: **Jabborov Nurboy Abdulhakimovich**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official Opponents: **Tuhliev Bokijon**
Doctor of Philological Sciences, Professor

Kobilova Zebohon Bakirovna
Candidate of Philological Sciences, docent

Leading organization: **Tashkent State Pedagogical University**

The defence of the disertation will take place on “___” _____ 2020 at “___” at a meeting of the Scientific Council PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 awarding scientific degrees at Andijan State University (Address:129, University street, Andijan, 170100, Tel: 0(374) 223-88-14; Fax: 0(374) 223-88-30; e-mail; agsu_info@edu.uz).

The dissertation is available at the Information Resource Center of Andijan State University (registered by number _____). (Address:129, University street, Andijan, 170100, Tel: 0(374) 223-88-14).

The abstract of the dissertation was distributed on «___» _____ 2020.
(Protocol at the registered _____ on «___» _____2020).

Sh.H.Shahobiddinova
Chairperson of the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences, Professor

U.E.Rahimov
Secretary of the Scientific Council awarding
scientific degrees, Candidate of Philological
Sciences, docent

S.R.Mirzayeva
Chairperson of the Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific degree,
Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (PhD thesis annotation)

Topicality and necessity of the dissertation theme. In world literature, the specific features of scientific schools created in certain fields of science, their place and role in the development of theoretical thinking are being studied as one of the current problems. Because the scholars who created the scientific school create scientific-theoretical innovations that are the basis for raising a certain direction of science to a new stage of development. They nurture an audience that continues the path of research they have created in science, enriching it with new results. The study of the peculiarities of the scientific and creative laboratory of such scholars, the principles and criteria they have developed for the study of the source is relevant in terms of bringing new scientific and theoretical conclusions and serving the further development of science.

In world literature, important issues such as scientific schools that have made a significant contribution to the development of world literary and aesthetic thinking, the research methods of the scholars who founded them, the theoretical and practical significance of the results are being studied. Consistent continuation of scientific research in this area at the level of today's requirements is the need of the hour.

Some scientific research has been conducted on the scientific schools created in Uzbek literature, their impact on the development of national literary and aesthetic thinking. However, the study of the activities of individual scholars is on the literary agenda. In particular, the issue of special study of the scientific heritage of the scholar, academician Aziz Kayumov, who created a school in literature and is recognized not only in the Republic, but also internationally, is one of the priorities. Because "... it is important to study and promote Uzbek classical and modern literature at the international level, to analyze this multifaceted topic in close connection with the most important processes taking place in the world literary space today and to draw the necessary scientific and practical conclusions ..."⁴⁰.

In this regard, the theoretical and practical significance of the scientific heritage of Aziz Kayumov and the analysis of the works of Alisher Navoi and the criteria of scientific approach to the study of the literary environment of Kokand, the role of the scientific school in the development of national literature are important issues.

To a certain extent, this dissertation will serve to implement the tasks set in Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No ПФ-4947 "On the Strategy of Actions for further development of the Republic of Uzbekistan", Resolution No. ПК-2995 of May 24, 2017 "On measures to further improve the system of preservation, research and promotion of ancient written sources", Resolution No. ПК-3271 of September 13, 2017 "On a comprehensive program of measures for the development of the system of publishing and

⁴⁰ Мирзиёев Ш.М. Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишининг долзарб масаллари / Халқ сўзи. – Тошкент, 2018 йил, 8 август.

distribution of book products, the promotion and enhancement of the culture of reading", Report on "Development of literature and art, culture - a solid foundation for the development of the spiritual world of our people" and other regulatory documents related to the field.

Relevance of research to the priorities of the development of science and technology of the Republic. The dissertation was completed in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the republic: I. "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy."

The degree to which the problem has been studied. The problem of scientific school in the field of literary studies has been studied by H.Boltaboev, N.Jabborov, A.Ulugov⁴¹. The study of the scientific activity of the academician Aziz Kayumov may conditionally fall under three degrees:

- Initial scientific articles (50-es of XX century);
- The period of serious study of the scholar's scientific activity (from 1960 to 2010);
- The period of creating monographic researches (from 2010 to present time).

The first research articles⁴² on the scientific activity of the scholar, published in the 50s of the last century, are more informative. They provide information about the scientific works of the scholar, their scope and directions, and do not delve into the essence of the issue.

A serious study of the activities of Aziz Kayumov began in the 60s of the XX century. In the researches published during this period, the scholar's multifaceted scientific activity⁴³, his contribution⁴⁴ to Navoi studies, his works⁴⁵ on the literary environment of Kokand and the analysis of Furkat's literary heritage were studied in depth, his research on the history of Uzbek literature has been praised.

⁴¹ Болтабоев Х. Профессор Гулом Каримовнинг Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганиш илмий мактаби. Жабборов Н. Жадидчилик ва жадид адабиёти илмий мактаби. Улугов А. Ўзбек адабий танқидчилиги илмий мактаби. /Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари.– Т.: Ўқитувчи НМИУ, 2008. – Б. 277-282; 283-291; 258-267

⁴² Узоков Х. Талантли фан доктори // Совет мактаби, 1952, № 6. – Б. 62-67; Жўраева М. Шоир Махмур хақида янги илмий иш (А.Қаюмовнинг “Шарқ юлдузи” журналида босилган Махмур: янги топилган шеърлари асосида” номли асари хақида) / Тошкент хақиқати, 1954 йил 21 февраль.

⁴³ Мамажонов С. Aziz Қаюмов // Ўзбек тили ва адабиёти. 1968. – № 5. – Б.73-75; Худойбердиев Э. Кўп қиррали олим // Шарқ юлдузи, 1968. – № 5. – Б.230-232; Мирвалиев С. Aziz Қаюмов: Муаммога оид бир рисолалар тўплами тўғрисида // Адабий мерос, 1990. – № 4. – Б.14-15; Абдусаматов Х. Илм фидойиси: академик Aziz Қаюмов хақида // Адабиёт кўзгуси, 2002, 7-сон. – Б.211-216.

⁴⁴ Каримов Ғ. Улуғ хазина ҳикматлари // Шарқ юлдузи, 1978. – № 2. – Б. 225-228; Ҳакимов М. Ёзувчи ҳам, олим ҳам ҳақ. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати.- 1985 йил 11 январь; Воҳидов Р. Садоқатда қойим аллома// Алишер Навоийнинг ижод мактаби: (Устозлар, сафдошлар, издошлар даврасида). – Бухоро: Бухоро, 1994.- Б.165-187; Ҳайитметов А. Забардаст навоийшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. 2003. – № 5.- Б. 18-21.

⁴⁵ Юсупов Ш. Фуркат ва ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг янги босқичи. Филол. фан. д-ри.... дисс. – Тошкент, 1990. – Б. 20-22; Жабборов Н. Фуркат асарларининг қўлёзма манбалари. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1994. – Б. 23-27; *шу муаллиф*. Фуркатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поэтикаси. Филол. фан. д-ри.... дисс. – Тошкент, 2004. – Б. 25-32; Жўрабоев О. Р. Ҳазиний Хўқандий ҳаёти ва ижодий мероси. Филол. фан. ном. дисс. – Т., 2003; Жўрабоев О. Адабий муҳит ва тарихнинг ўзига хос тадқиқи. /Қайюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти. – Т.: Tamaddun, 2011. – Б. 3-9

The study of the scholar's scientific works on a monographic basis began in 2010. M.Imomnazarov's monograph "School of Academician Azizkhon Kayumov" discusses the scientific activity of the scholar and the issues of follow-up⁴⁶. S. Hasanov's book "Information catalog of Academician Aziz Kayumov "Works" (10 volumes)" is valuable in terms of providing detailed information about the ten volumes of the collection of works of the scholar, as well as analytical views on the scientific value of his main works.⁴⁷ O.Adizova's dissertation⁴⁸ on the place of the biographical method in scientific research is important as the latest research on the scientific heritage of Aziz Kayumov.

Despite the fact that these articles, monographs and dissertations analyze and scientifically evaluate the works of scholars, the role of Aziz Kayumov's scientific school in the study of Uzbek classical literature has not been specifically studied on a monographic basis. Although this research is devoted to a separate study of the specific features of the scientific school of the scholar, its role in the development of Uzbek literature, it differs from previous scientific works.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution or research institution where the dissertation was completed. The dissertation was completed within the framework of the research plan of Andijan State University for 2017-2021 on the topic "Actual problems of Uzbek literature studies".

The aim of the research. The role of Academician Aziz Kayumov's scientific school in the study of the problems of Uzbek classical literature is the scientific and theoretical substantiation of research methods, criteria and results.

Objectives of the research:

The term "scientific school", the elucidation of its scientific and theoretical basis;

Identification of specific features of Aziz Kayumov's scientific school;

Proving the place of the scholar's researches on Alisher Navoi's "Khamsa" in Navoi studies;

analysis of methods of studying the literary source specific to the scientific activity of Aziz Kayumov;

scientific evaluation of the scholar's research on the literary environment of Kokand;

substantiation of the issue of follow-up in the scientific school of academician Aziz Kayumov;

scientific and theoretical generalization of research results.

The object of the research is a ten-volume collection of "Works" by Aziz Kayumov, published in 2008-2010. The significance and first editions of the scholar's research were also analyzed.

⁴⁶ Имомназаров М. Академик Азизхон Қаюмов мактаби. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2010. – Б.188.

⁴⁷ Ҳасанов С. Академик Азиз Қаюмов "Асарлар" (10 жилд)нинг ахборий каталоги – Тошкент: Mumtoz so'z, 2014.

⁴⁸ Адизова О. Адабиётшунос Азиз Қаюмов тадқиқотларида биографик методнинг ўрни. Филол. фан. фалсафа док... (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 130.

The subject of research is the peculiarities of the scientific school of Aziz Kayumov, the research methods of the scholar, the study of the scientific laboratory.

Research methods. The dissertation uses methods of historical-comparative, analytical, hermeneutic, biographical and sociological analysis.

The scientific novelty of the research is as follows:

It is implemented in accordance with the priorities of "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy."

As an example of Aziz Kayumov's research it reveals the scientific and theoretical basis of the term scientific school in literature studies, the peculiarities of the scientific school of the scholar are well-founded;

The role of the scholar's interpretations about Alisher Navoi's "Khamsa" in Navoi studies is proved;

It has proved that the hermeneutic, sociological, and biographical methods are leading ones in the scholar's research, and the scientific results obtained on this basis have also been proved;

The importance of Aziz Kayumov's research in the study of the literary environment of Kokand is elucidated;

It was found that the scholar's research was gradually continued by the followers of the scientific school.

The practical results of the research are as follows:

as a result of the study of the scientific and creative laboratory of the scholar is based on the peculiarities of the scientific school of Aziz Kayumov;

Aziz Qayumov's interpretations have been proven to increase the opportunity to convey the essence of Alisher Navoi's "Khamsa" to the general public;

The role of the scholar's scientific school in the study of the sources of the literary environment of Kokand, the literary heritage of the leading representatives is elucidated;

The scientific basis and significance of the results achieved in literature as a result of the analysis of the works of the successors of the scientific school of science are shown.

The reliability of the research results is explained by the fact that the approach methods used and the theoretical information are based on clear scientific sources, the analyzed materials are based on scientific methods, theoretical ideas and conclusions are put into practice, the results are validated by competent authorities, that it is studied on the basis of modern scientific concepts of literature studies.

Scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results complements the scientific achievements and theoretical considerations made in the research on the scientific school and its specific features in literature, enriches it with theoretical views on research methods and principles.

The practical significance of the research results can provide material for research on the history of literature in the second half of the XX century and the beginning of the XXI century, conducting lessons in the field of "Philology and Language Teaching (Uzbek)" in the "history of Uzbek literature", "Navoi studies, "Literary Studies (Uzbek literature), conducting practical training and delivering lectures on "History of Literary Studies" in post-graduation studies, and serve in the creation of textbooks and manuals.

The implementation of the research results. The results of research on the role of Aziz Kayumov's scientific school in the study of Uzbek classical literature are introduced in the following works:

Analysis of the prefaces of the epics in Aziz Kayumov's researches "Saddi Iskandariy", "Seven travelers", "Interpretation of Hayratul-abror", "Secrets of Farhod and Shirin", "Flowers of the Valley of Love" based on Alisher Navoi's "Khamsa", brief commentary, interpretation of images, views on the poetic expression of the main ideas, analysis of the characters and experiences of the heroes, biography of the great thinker in the assessment of the place of stories and proverbs in the general plot of epics and in the researches of the scholar on Navoi studies, scientific conclusions that his lyrical poems, epics, and ideas on religious-mystical works have been studied in a way that is equally acceptable to both the scientific community and the public; scientific views on the effective use of hermeneutic, sociological and biographical methods in the works of classical literature, including "Nasoyim ul-Muhabbat" are used in the practical project of A-1-118 "Preparation and publication of a textbook on the image and interpretation of the character of Navoi" at the Tashkent State Pedagogical University named after Nizami (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 89-03-2778 dated August 12, 2020). As a result, the role of Aziz Kayumov's scientific school in the development of ethnography, the importance of studying the biography of Alisher Navoi, lyrical poems, epics, works on religious and mystical issues, the effectiveness of hermeneutic, sociological and biographical methods in scientific research;

Approaches to the analysis of epics, brief commentary, interpretation of characters, views on the interpretation of the main ideas in the research of academician Aziz Kayumov on Alisher Navoi's "Khamsa", scientific conclusions on the evaluation of the place of stories and proverbs in the general plot of epics and a peculiar type of poetic contest initiated by Amiri and Nodira – The scientific views on the fact that the creation of a ghazal in collaboration with several poets was duly continued and enriched by Muqimiy, Furkat, Zavqi and Nisbati were studied by Aziz Qayumov and the successors of the scientific school he founded, study and promotion of Uzbek classical literature at the international level, explaining to the general public the educational significance of the establishment of the Alley of Writers; it was used in master classes at creative schools of Ogahiy, Is'hakhon Ibrat, Hamid Olimjon and Zulfiya, Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Ibrahim Yusupov, Halima Khudoiberdieva, Muhammad Yusuf, as well as in creative seminars organized by the Council for Literary studies and literary

Criticism. (Reference of the Writers' Union of Uzbekistan No. 01-03-05 / 700 dated August 7, 2020). As a result, the study and promotion of Uzbek classical literature at the international level, the growth of reading culture among young people studying in creative schools, the expansion of their understanding of the literary heritage of Alisher Navoi and literature in general, and the growth of literary and aesthetic thinking was obtained;

Research on the role of academician Aziz Kayumov's research in the study of Uzbek classical literature was used in the National Broadcasting of Uzbekistan "Uzbekistan-24" in the programs of the State Unitary Enterprise "Unusual destinies", "Square of Thoughts" and in the marathon dedicated to the 579th anniversary of Alisher Navoi (Reference of the National Broadcasting Company of Uzbekistan No. 03-09-367 dated August 11, 2020). As a result, young talents and fans of literature were acquainted with new information in the research of academician Aziz Kayumov and his followers on ancient literary monuments, the creative works of Alisher Navoi, ethnography, the literary heritage of the Kokand literary community.

Approbation of the research results. The results of the research have been tested at 5 international and 4 national scientific conferences.

Publication of the research results. A total of 20 scientific papers on the topic of the dissertation were published, 7 scientific articles were published in scientific journals, including 5 national and 2 foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of introduction, three chapters, each containing two sections, conclusion and the list of references, with a total volume of 136 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

Introduction is based on the relevance and necessity of the topic, describes the level of study, goals and objectives of the research, the object and subject, its relevance to the priorities of the development of science and technology of the republic, research methods, scientific novelty and practical results are described, the scientific and practical significance of the obtained results is revealed, information on putting the results of the research into practice, on the published works and the structure of the dissertation is given.

The first section "Factors of formation and perfection of the scientific school of the scholar" of the first chapter of the dissertation entitled "Stages of development and scientific heritage of Aziz Kayumov's scientific school" studies the factors of formation and results of the literary school of academician Aziz Kayumov. The creation of a scientific school in a particular area of science is of particular importance in terms of bringing new scientific views to the field, the criteria for a new approach to the object of research, new methods. Another noteworthy aspect of the scientific school is that it forms several generations of researchers in a particular field of science. It serves to create new scientific directions that complement each other on a particular front. This, in turn, takes science to a new stage of development. It plays an important role in the history of

Uzbek literature in terms of its development in the study of Uzbek classical literature in the second half of the XX century - the beginning of the XXI century. During this period, literature developed as a science, the existing views on the theoretical foundations of this science were improved, scientific schools were established.

The main requirements for the existence of a scientific school are as follows: 1) the existence of the scholar-leader who is the author of new scientific views; 2) existence of followers of the ideas of the scholar-leader, whether of the official scientific group or of the voluntary united followers; 3) the continuation of these ideas by several generations of scientific researchers; 4) strengthening and updating of the ideas of the scientific school by the followers”⁴⁹.

In a particular field of science, several scientific schools can be created that do not duplicate each other at the same time, but rather complement each other. There are many examples of this in the history of science. “Professor Gulom Karimov not only continued the research path started by Fitrat and Abdurahmon Saadi in the 50s and 90s, but also brought together more than a dozen talented scholars and established a scientific school for the study of Uzbek classical literature.”⁵⁰. Without denying this, it should be noted that another scientific school of Uzbek classical literature was created at that time. This is the scientific school of academician Aziz Kayumov.

The existence of a scholar-leader who is the author of new scientific views. Academician Aziz Kayumov is one of such scholars. His rise to the level of a scholar-leader, in our opinion, is due to the following factors: 1) scientific and educational environment in the family; 2) access to a large scientific community; 3) acquaintance with the achievements of Russian and world literature; 4) the influence of the environment of source study scholars. Aziz Kayumov had an early interest in science. The fact that the father of the scholar, Polatjon Qayyumi, was a literary scholar, the author of "History of Hoqand and its literature"⁵¹ and "Tazkirai Qayyumiy"⁵², and his grandfather Abdulqayum mirzo was a famous calligrapher, testifies to the influence of the family on his scientific development.

His excellent knowledge of the Russian language, his deep knowledge of Russian and world literature and the achievements of literary criticism prompted Aziz Kayumov to pursue a career in scientific and artistic translation. The scholar translated the works of Alisher Navoi and other representatives of our classical literature into Russian, wrote analytical forewords and comments on them, and contributed to their international popularity. In particular, together with Dinora Azimova, he translated Alisher Navoi's works into Russian, such as "Muhokamat ul-lug'atayn", "Khamsat ul-mutahayyirin", "Munshaot", "Nazm ul-javohir",

⁴⁹ Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов. – М.: Академический проект, 2004. – С.35

⁵⁰ Болтабоев Х. Профессор Гулом Каримовнинг ўзбек мумтоз адабиётини ўрганиш илмий мактаби. / Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари.– Т.: “Ўқитувчи”, 2008. – Б.277.

⁵¹ Қайюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти. – Т.: Tamaddun, 2011. – Б. 378.

⁵² Қайюмов П. Тазкираи Қайюмий. Уч жилдлик. Т.: Қўлёзмалар институти, 1998. -Б. 712

"Hayrat ul-abror". As a result, the basis for the worldwide study of these works was created.

Aziz Qayumov studied at the Faculty of Oriental Languages of the Central Asian State University at the same time as such literary and source scholars as Ubaydulla Karimov, Abdukodir Hayitmetov, Asomiddin Urinbaev, Qavomiddin Munirov. He had a close relationship with the academic poet Ghafur Ghulam, who also knew the sources of Uzbek classical poetry and Oriental literature. The scholar wrote several pamphlets on the environment of this source study scholars and the impact of this environment on his scientific activity. In particular, in 2001 he published such pamphlets as "Навоийдан нур олиб (Taking light from Navoi)", "Қўлёмалар хазинабони (Treasurer of manuscripts)", in 2002 "Academician Gafur Gulom", in 2005 "Academician Ubaydulla Karimov". These pamphlets are also valuable in terms of giving a clear idea of the factors of formation and stages of development of the scientific school of academician Aziz Kayumov.

The existence of followers of scholar-leader ideas and the continuation of these ideas by several generations of scientific researchers. Aziz Qayumov's scientific school of Uzbek classical literature meets this requirement in all respects. The activity of the scientific school of the scholar in this area is based on the following factors: 1) the role of activities in the field of organization of science in the development of successors; 2) paying attention to the education of the audience.

For many years, Aziz Kayumov headed the Institute of Language and Literature, and later the Institute of Manuscripts of the Academy of Sciences of Uzbekistan. Along with the creation of valuable scientific works, he organized the implementation of systematic scientific research, which is important for the development of Uzbek literature, literary sources and textual studies. It is known that these researches mainly belong to three directions: 1) creation and publication of scientific editions of old written monuments; 2) creation of researches connected with development of Navoi studies; 3) strengthening the study of Uzbek classical literature.

Academician Aziz Kayumov always paid great attention to the work of educating the younger generation of researchers. After all, one of the main conditions for the existence of any scientific school is the continuation of the traditions of science by the followers. As a result, young scholars such as Sughd studies scholar Otahoja Azizkhodjaev, Bakhtiyor Abdushukurov and Qudratulla Omonov have entered the field of studying ancient written monuments, and today they are conducting research as leading specialists in this field.

The main indicators of the scientific school of scholar are: first, Aziz Kayumov and his followers made a worthy contribution to the development of literature by studying the sources of the most ancient times. In the work of the scholar "Қадимият обидалари (Monuments of antiquity)" such sources as "Девону луғотит турк (Devonu lugotit-turk)", monuments of Urhun-Yenisei were studied. The description of these written monuments in modern Uzbek was made⁵³.

⁵³ Қаюмов А. Қадимият обидалари / Асарлар. 10 жилдлик, 10-жилд. – Т.: “Мумтоз сўз”, 2010. – Б. 4-148.

Through this work, the scholar made a significant contribution to conveying the essence of artistic and historical texts in ancient literary monuments to scholars and the general public.

The scientific traditions of the Kokand literary environment continue, new sources are introduced into scientific use, the scope of research is expanded, new scientific interpretations are put forward. The study of the literary environment of Kokand, the literary heritage of its leading representatives has been taken to a new level. Among them are the researches of Sharif Yusupov and Nurboy Jabborov "Furkat", Ahmadjon Madaminov and Abdullatif Turdialiev "Muhyi and Zavqiy", Otabek Juraboev "Haziniy", Kuldosh Pardaev "Muqimiy", Zebo Kobilova "Amiriy".

The second section entitled *“Scope and classification of Aziz Kayumov's scientific heritage”* of this chapter analyzes the scholar's scientific heritage that covers the great period from the ancient Tashkent to the literary works of Ahmad Fergani, Abu Rayhan Beruni and Abu Ali ibn Sino, from the heritage of Alisher Navoi and Zahiriddin Babur to the creators of the Kokand literary environment, from the poetry of Zakirjon Furkat to the literature of the twentieth century. Among literary scholars, Aziz Qayumov is distinguished by this feature - the wide range of scientific activities. Scientific and literary works of the scholar on the history of Uzbek literature can be studied on the basis of the following classification:

1. Works on ancient literature.
2. A study of the literature of Amir Temur and the Temurid period.
3. Research in the field of Navoi studies.
4. Scientific works on the literature of Babur and the XVI century.
5. Study of the literary environment of Kokand.
6. Translations from the works of Alisher Navoi.

In addition, Aziz Kayumov has published a number of pamphlets and scientific articles on twentieth-century Uzbek literature. Since the object of our research is the scholar's scientific works on Uzbek classical literature, we will limit ourselves to the analysis of works on modern literature. The above classification, firstly, allows a relatively clear picture of the scale of Aziz Kayumov's scientific works, and secondly, makes it easier to analyze them.

The second chapter of the research, entitled **"Actual problems of studying Alisher Navoi's" Khamsa "and research methods of Aziz Kayumov"**, studies the main features and research methods of scholarly interpretations of Navoi's "Khamsa". The first section entitled *“Alisher Navoi's "Khamsa" in interpretation by Aziz Qayumov”* emphasizes that Aziz Kayumov has marked a new stage in the study of the works “Saddi Iskandariy” (1975), “Етти саёҳатчи (Seven travellers)” (1976), “Interpretation of Hayratul-abror” (1977), ““Фарход ва Ширин сирлари (Secrets of “Farhod and Shirin)” (1979), “Ишқ водийси чечаклари (Flowers of the Valley of Love)” (1985) in Khamsa studies. While previous research on this topic was created only for the scientific community, the works of Aziz Kayumov are equally relevant to the interests of scholars and the general public. The scholar

set in front of him a goal to popularize the ideas, which do not become old even after centuries, in Alisher Navoi's "Khamsa" and completely succeeded this⁵⁴.

An analysis of the main features of Aziz Kayumov's research on the interpretation of "Khamsa" shows that they are guided by the following principles: 1) analysis of the prefaces of epics; 2) a summary of the content of the epics; 3) interpretation of characters; 4) views on the artistic interpretation of the main ideas in the epics; 5) analysis of the character and experiences of the heroes; 6) assessment of the place of stories and proverbs in the general plot of epics.

In his research on "Khamsa", the ideology of the time did not allow him, so the scholar had to bypass the analysis of the prefaces (parts of praise, prayer, pray). Later, in the process of preparing ten volumes of his scientific works, special attention was paid to this. In particular, speaking about the beginning of "Hayrat ul-abror" in the tradition of classical Eastern literature with the praise of God, the description of his attributes, the scholar points out that these chapters do not consist of mere descriptions. According to him: "In these parts, the poet expresses his vision of the world, its essence, life and the human imagination through high artistic expressions."⁵⁵ Alisher Navoi's special attention to the character of a person who possesses intelligence and love in praise, supplication and prayers is in the center of the scholar's attention. Naturally, there was an opportunity to further deepen the analysis of the introductory chapters. But the scholar sets another goal: To acquaint everyone with the essence of the introduction of "Khamsa" - the scholar, the commoner, the experienced reader, and the younger generation who are just entering the field of reading. The analysis of the prefaces of other epics is also valuable in this respect.

It is noteworthy that Aziz Kayumov, in particular, commented on the interpretation of the characters: It is absolutely unfounded and erroneous to consider the epics written on the subject of "Alexander" to be, of course, a biography of the famous conqueror or a chronicle of his marches. These epics are the works of these famous writers who express their socio-political, philosophical, educational and aesthetic views through this famous person."⁵⁶ While studying the character of the work, the scholar reveals the character of the personage, firstly, Alisher Navoi's differences from the character in the epics of Alexander's predecessors, and secondly, pays special attention to Alexander's interactions and relationships with Doro, Mallu, Firuz and Chin Khan. In this case, the events, letters, dialogues between them played an opener for the scholar. The characters of "Khamsa", in particular, the trilogy of lovers and rivals in the Great Five, were studied by Doctor of Philology Uzok Jurakulov in terms of chronotope poetics. This qualitatively new research is, of course, based on the scientific achievements of the past, including the study and refinement of views in the research of Aziz

⁵⁴ Юсупова Д. Ўзбек мумтоз адабиёти (Алишер Навоий даври). – Т.: Akademnashr, 2013; Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. Darslik. – Toshkent, 2018.

⁵⁵ Қаюмов А. “Хайрат ул-аброр” талқини /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 1-китоб. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2008. – Б. 10.

⁵⁶ Қаюмов А. Садди Искандарий /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 2-китоб. – Тошкент: Mumtoz so‘z, 2008. – Б. 252.

Kayumov⁵⁷. In their textbook, Professor Bakijon Tokhliev and Associate Professor Gulbahor Ashurova successfully introduced the innovations in the scientific work of academician Aziz Kayumov on "Khamsa" in the process of studying the works of Alisher Navoi in the education system⁵⁸.

While studying the epics of "Khamsa", the scholar pays special attention to the issue of artistic interpretation of the theme of love. While studying the epics of "Khamsa", the scholar pays special attention to the issue of artistic interpretation of the theme of love. In the study of the scholar "Saddi Iskandariy" the theme of love for the Motherland is analyzed separately. Emphasis is placed on Navoi's unique interpretation of love for the Motherland through the depictions of Khorasan, Herat, Movarounnahr and Samarkand. In the epic, the character of the motherland and its nature, which is very valuable for the great poet, is in harmony. In particular, the scholar analyzes Hazrat Navoi's:

*Жинонваш Самарқанд мавжуд йўқ –
Ки, қилмиш бино они Искандар – ўқ –*

"In Oriental historiography, there was a tradition of linking the construction of great cities to Alexander. Navoi also attributes the construction of Samarkand to Alexander... In any case, he writes that the construction of cities such as Herat and Samarkand was connected with the great Alexander, with the intention to glorify and enhance the honor of these cities."⁵⁹ Each description of an event in "Saddi Iskandariy" provides an in-depth study of the characteristics of the generalized narratives that help to interpret and explain its essence.

The book includes seventeen poetic stories, including "*Искандар ва гадо*", "*Икки вафоли ёр*", "*Султон Абу Саид Кўрагон*", "*Ардашер*", "*Баҳромгўр*", "*Кампир ва унинг тўсинли дарахти*", and analytical opinions have been expressed about Majnun's suffering from the summer heat and winter cold in the desert, Majnun's refusal to commit suicide because of Layla's letter, "*Икки рафиқ*", "*Тоғжир ҳикояти*", "*Машириқдан ганж топан киши*", "*Луқмон ҳикояти*", "*Илги кесилган киши*". In turn, the sayings based on the stories have been interpreted.

Aziz Qayumov's research on the epics "Khamsa" provides a scientifically and theoretically sound analysis of the literary and aesthetic features of each of the five epics.

The second section entitled "*Methods of researching a literary source by the scholar*" of the chapter analyzes the study of methods of research of a particular literary source, firstly, allows to study the criteria of the approach of the scholar to the object of research, research methods, and secondly, the immense need for young researchers entering the scientific laboratory of master scholar to learn from it. Aziz Kayumov's research shows the effective use of several scientific methods at the same time. This feature was clearly demonstrated in the scholar's five

⁵⁷ Жўрақулов У. Алишер Навоий "Хамса"сида хронотоп поэтикаси. – Тошкент: Турон-iqbol, 2017 – Б.260

⁵⁸ Тўхлиев Б., Ашурова Г. Таълим босқичларида Алишер Навоий асарларини ўрганиш. Ўқув-методик қўлланма. – Т., 2017.

⁵⁹ Қайумов А. Садди Искандарий /Асарлар. Ўн жилдлик. I жилд, 2-китоб. – Тошкент: Mumtoz so'z, 2008. – Б. 318.

researches on the “Hamsa” epics. The dissertation focuses on the role of three methods - hermeneutic and sociological methods in the study of the "Khamsa" epics. A number of research on hermeneutics have been conducted in world literature. In these studies, hermeneutics has been variously defined as part of understanding the whole on the basis of the part and vice versa as a whole⁶⁰, interpreting written sources, teaching about the art of comprehension⁶¹, and understanding the features of thought⁶², language, and speech. As they interpret the biblical texts in the West by the method of hermeneutics, he emphasizes the science of commentators, hadith scholars, and jurists, who interpret and review the verses of the Qur'an, interpret the meanings of the hadiths, and interpret the works of our forefathers, who have been formed and developed from time immemorial⁶³.

It should be noted that the explanation of classical literature, including the works of the great poet and thinker Alisher Navoi, to the general public through hermeneutics was one of the main factors in the success of Navoi studies in the late twentieth and early twenty-first centuries. Academician Aziz Kayumov's research is of great scientific and theoretical significance in this regard. The scholar's "Қадимият обидалари (Monuments of Antiquity)" devoted to the study of such sources as "Devonu lugotit turk", "Urhun-Yenisei monuments" and five monographs devoted to the study of Alisher Navoi's "Khamsa" stand out in this regard.

The sociological method is especially evident in the scholar's research on the epics "Sab'ai Sayyar" and "Saddi Iskandariy". In particular, in the study of "Етти саёҳатчи (Seven Travelers)" Aziz Kayumov draws the following conclusions from the analysis of the images of the conspiracies, oppression and hostility in the palace of the Roman emperor in the story of the second stranger: “Such a situation was typical of Navoi's time, especially in the royal palace to which he belonged. Navoi condemns such a situation; shows their inferiority and incompatibility. The poet connects his stories with the times and the conditions that exist in them”⁶⁴. These views of the scholar confirms the theoretical conclusion about “The sociological approach playing a key role in the study of problems related to the process of creation, such as the process of transformation of the reality of life into an artistic reality, character and prototype, the character of a historical person and the relationship of a real historical person”⁶⁵.

A biographical method that involves the study of a sample of artistic creation in its entirety with the personality of the author was first introduced into scientific circulation by the French scholar Charles Saint-Beauvais⁶⁶, Uzok Jurakulov was the first Uzbek scholar to express a well-founded theoretical opinion about this method⁶⁷. This method was applied to the literary heritage of Alisher Navoi by

⁶⁰ Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного. – М., 1991. - С.8.

⁶¹ Шлейермахер Ф. Герменевтика. – СПб.: Европейский дом, 2004. -С.13

⁶² Витгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Философские достижения. – Киев: Основы, 1995

⁶³ Жабборов Ш. Герменевтика – тушунтириш илми. Т.: Akademiya, 2010, Б.154

⁶⁴ Қайюмов А. “Фарход ва Ширин” сирлари / Асарлар, I жилд, 1-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2008. – Б. 294.

⁶⁵ Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. –Б. 283.

⁶⁶ Сент-Бёв Ш. Литературные портреты. – М.: Художественная литература, 1970.

⁶⁷ Жўракулов У. Биографик метод. /Худудсиз жилва. – Т.: Фан, 2006

academician Aziz Kayumov. The scholar studies Alisher Navoi's work "Nasoyim ul-muhabbat" for the first time in literature by the method of biographical research. His views on this issue can be grouped as follows: 1) information about the family environment of Alisher Navoi; 2) records of friends and relatives; 3) thoughts expressed in relation to the people of merits.

Aziz Qayumov pays special attention to the fact that in "Nasoyim ul-muhabbat" Alisher Navoi gave information about his father Giyosiddin Bahodir. As the scholar emphasizes he cited the story of Bobo Koki as an example of his words to the great thinker's words "The father of this poor man had a lot of will and devotion to the people". While studying the information in "Nasoyim ul-Muhabbat", the scholar makes a comparative analysis of it with the views in "Majolis un-nafois". In other words, Alisher Navoi's interpretations are commented by the great thinker's own thoughts, which, in turn, allowed him to draw reasonable conclusions.

The first section "*Peculiarities of scientific research on the development of the Kokand literary environment in the XVIII-XIX centuries*" of the third chapter of the research is entitled "**The literary environment of Kokand in Aziz Kayumov's interpretation**", analyzes Aziz Kayumov's research in the background of monographs⁶⁸, dissertation⁶⁹, scientific articles. The scholar's doctoral dissertation⁷⁰ on the literary environment of Kokand was first published in 1961 as a monograph. According to literary critic Zebo Kobilova: "The fundamental research on the literature of this period is the work of academician Aziz Kayumov "Kokand literary environment. It is still one of the main scientific sources, as it deeply and comprehensively examines the work of the representatives of the literature of this period"⁷¹. Later, the scholar edited the research text, enriched it with new information, and in 2010 republished it in the first book of the seventh volume of the "Works" collection. This, in turn, is an important feature of Aziz Kayumov's scientific laboratory - the fact that the scholar is constantly working on himself, constantly enriching, editing and improving his scientific works with new information on the issues analyzed in them. For example, the differences between the two editions of the monograph can be studied on the basis of the following classification: 1) new literary names; 2) enrichment of information from the previous edition on the biography of artists, the analysis of their works; 3) scientific editing.

The new edition of the monograph "Literary Environment of Kokand" contains information on the literary heritage of a number of poets and writers who

⁶⁸ Қаюмов А. Қўқон адабий муҳити (XVIII-XIX асрлар). –Т.: Ўзфанакадаш, 1961; шу муаллиф. Қўқон адабий муҳити. Асарлар. VII жилд. – Т.: Мумтоз сўз, 2010; шу муаллиф. Қўқон адабий муҳити . Асарлар. VII жилд, 2-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2012; Абдуғафуров А. Зокиржон Фурқат. Т.: Фан, 1977; Юсупов Ш. Фурқат йўлларида. Т.: Адабиёт ва санъат, 1984; шу муаллиф. Худоёрхон ва Фурқат. – Т.: Шарқ, 1995; шу муаллиф. Тарих уммони сирлари. – Т.: Шарқ, 2007.

⁶⁹ Юсупов Ш. Фурқат ва ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг янги босқичи. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 1990. – Б. 399; Жабборов Н. Фурқатнинг хориждаги ҳаёти ва ижодий мероси: манбалари, матний тадқиқи, поэтикаси. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 2004. – Б. 280; Пардаев Қ. Муқимий шеърятининг матн тарихи, таҳрири ва талқини. Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 2020. – Б. 223.

⁷⁰ Қаюмов А. Қўқон адабий муҳити (XVIII-XIX). Филол. фан д-ри... дисс. – Тошкент, 1961. – Б.563

⁷¹ Қобилова З. Муҳаббат мамлакатининг амири. /Амирий Девон Т. I – Тошкент: Tamaddun, 2017. – Б.5

grew up in this environment. In particular, the biographical information of such artists as Nizami Khokandi, Jalaliy, Azimi, Utoji, Ravnaq, Sadoi, Shohi, Amir, Vazir, Nozik, Madan, Khan, and analytical opinions about their works have increased the scientific value of the new edition. For this purpose, the scholar relies on such memoirs as Fazli's "Majmua shoiron", Pulatjon Kayumov's "Tazkirai Kayumiy", Muhammad Amin's "Tuhfat ut-tavorikh", and Ibrahim Davron's "Ashori nisvon".

In the first edition of the monograph, the poets of the Kokand literary environment based on a class point of view: 1) feudal-clerical literature and its representatives; 2) studied in two groups in the form of democratically oriented literature. Sensing that such an artificial grouping of representatives of one environment was not appropriate for the research work, the scholar edited the monograph on the basis of scientific requirements. In the new edition, the class approach has been replaced by objective scientific interpretations based on literary and aesthetic principles. In addition, the Soviet-era edition of the monograph focused on the political, economic, social, and cultural life of the Kokand Khanate in the eighteenth and nineteenth centuries, and was dominated by a communist ideology approach. In the new edition, this chapter has undergone a serious scientific revision. Thoughts on historical conditions are summarized, and the main emphasis is on the formation of the literary environment.

It should be noted that despite the fact that a separate monograph was written by Aziz Kayumov, serious research on the literary heritage of individual poets and writers was created by the successors of the scientific school, there are scientific problems on the literary environment of Kokand. These scientific problems, in our opinion, are as follows:

- Scientific-monographic and comparative analysis of sources related to this literary environment;
- Creation of the scientific-critical text of works of representatives of the Kokand literary environment;
- Implementation of publications based on scientific and critical texts.

It is known that the works of the representatives of the literary environment of Kokand have reached us through various sources. Based on the study of the monograph of Aziz Kayumov, the sources can be scientifically classified as follows: poetic divans; chronicles; anthologies and complexes; historical and artistic works; periodicals. Most of the representatives of this literary environment were divan poets. In particular, the divans of such poets as Amir, Nodira, Uvaysi, Haziq, Ghazi have come down to us. Scientific research on these divans was continued by literary critic Zebo Kobilova. The scholar defended her dissertation on Amir's poetry⁷². The poet was active in publishing the divan in two volumes⁷³. According to Aziz Qayumov, one of the most reliable sources on the literary environment of Kokand is Fazli's chronicle "Majmuai shoiron". The chronicle

⁷² Қобилова З. Амирий ва унинг адабий фаолияти. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2007. – Б.126.

⁷³ Амирий Девон (Нашрга тайёрловчилар: А.Мадаминов, Э.Очилов, З.Қобилова, О.Давлатов). Т. I-II. – Тошкент: Tamaddun, 2017.

consists of four parts: 1) praise and pray; 2) brief but important information about poets; 3) Poems dedicated to Amir Umar Khan; 4) Rhymes inscribed on Amir's ghazals.

Aziz Kayumov also conducted serious research on the manuscripts and complexes preserved in the fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan under the numbers 659, 1325, 1429, 1821, 4179, 4182, 5666, 5736, 6352, 7512, 7710, 9072, 9309, 9940, 9966, 10072. He identified the differences in the text of the poetic works that entered them, and made an in-depth study.

The section entitled *"The role of new scientific research in the study of the literary environment of Kokand"* of the chapter analyzes Aziz Kayumov's researches collected in the second book of the seventh volume of the ten-volume "Works". The volume includes the researches of representative of literary environment of Kokand - Mutrib's "Shohnomai devona Mutrib" and Andalib's "Shohnomai devona Andalib" epics, as well as the literary heritage of such poets as Haziq, Shavqi, Majzub, Vola, Hadyabibi brought up by Dilshod Barno, Fayzibibi, Muslimbibi. These studies are valuable, firstly, because they are devoted to previously unexplored topics, and secondly, because they have introduced new names, many new facts and data, new interpretations into the literature.

The scholar constantly developed and improved his research. He constantly conducted research on new topics, revealed new scientific data, works of poets and writers whose literary heritage has not been studied. This idea is confirmed by the fact that the poetry of Haziq, son of Junaydullah Islamshaikh, one of the great figures of Uzbek and Tajik literature of the first half of the XIX century, was first studied by Aziz Kayumov. The scholar determines that Haziq's poetry can be studied through the following sources: 1) the poet's divans; 2) chronicles; 3) anthologies.

Mulla Shamsi Shavqi Namangani (1805-1889) is another poet whose work was first studied in the second book of the monograph "Kokand Literary Environment". The scholar determined that Shavqi was the author of such works as "Jome'ul-havodis", "Pandnoma", "History of Kokand" and analyzed "Pandnomai Khudoyorkhan" in more detail.

The monograph also contains scientific observations about Majzub Namangani and Vola. According to the scholar, Majzub, who played a special role in the social and ideological life of the Kokand Khanate, was originally from Karshi Uzbeks. He was born in Kalandarkhona mahalla of Sarmozor district of Khokand city. The preacher, sheikh, scholar, and poet Majzub later moved to Namangan, where he lived permanently. Alikhon Khalilbekov and Otabek Juraboev have articles about the poet's literary heritage and enlightenment activities⁷⁴.

Aziz Kayumov informs that Majzub was engaged in the education of murids in the room in Kalandarkhona mahalla and played a great role in spreading the

⁷⁴ Халилбеков А. Наманган адабий гулшани. – Наманган, 2007; Жўрабоев О. Мажзубни биласизми ёки мажзубийлик нима? //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2004 йил 25 июнь.

ideas of mysticism among the people. The analysis of the examples cited from the poet's poems is valuable in terms of showing Majzub's place in classical poetry.

The work "Шоир Фуркат (Furkat the poet)" is not included in the ten-volume collection "Works" of the scholar⁷⁵. The author of the research wrote in a popular scientific style, as he set himself the task of popularizing Furkat as a person and a poet in the past of our people and in the history of our national literature. In particular, the period of Furkat's life in New and Old Margilan, the impact on the development of the Kokand literary environment, the information about the literary period are distinguished by the fact that they have a solid scientific basis. Another valuable aspect of the work is the history of the poet's poems, the events that gave them a theme, opinions about historical figures, scientific hypotheses. In recent years, the followers of the scientific school of Aziz Kayumov also identified a number of Furkat's poems, which were not known to the scientific community, and put them into scientific circulation⁷⁶. This is, firstly, a proof that the traditions of the scientific school founded by the scholar are being duly continued by the followers, and secondly, it is of great importance in terms of enriching existing perceptions of Furkat's literary heritage.

Another major study of the scholar's literary heritage is the work "Шеърят жилолари (Luxury of Poetry)". The book first provides new information about the poet's biography. In his review of the study, Nurbat Jabborov of Furkat studies, focused on the structure of the book, the importance of scientific observations in the analysis of the poet's lyrical poems, the theoretical and aesthetic value of Aziz Kayumov's views on the continuation and improvement of the poetic traditions of his great predecessors⁷⁷.

The scholar's views on how skillfully Furkat continued the traditions of Alisher Navoi, Muhammad Fuzuli and Boborahim Mashrab, and how they artistically perfected some of the images and descriptions in their poetry, are particularly noteworthy. In particular, the scholar Furkat's rhymed ghazal "Aylab" is a learning from Alisher Navoi's ghazal, as well as learning from the poet's mentor, it has been scientifically proven that he continued and renewed his poetic tradition of ghazal writing. Assuming that learning is "responding to a poem while maintaining its style (rhythm, rhyme, and some characteristic art)"⁷⁸, it is clear that Furkat not only responded to the ghazal of his great predecessor, but also elevated the tradition he started to a new height of art. It is known that this work is not easy, it requires high talent from the poet. These aspects should be taken into account when responding to scientific analysis.

Unique examples of poetry were created in collaboration with Furkat, Muqimiy, Zavqiy, Nisbatiy, poets of the Kokand literary environment of the

⁷⁵ Қаюмов А. Шоир Фуркат // Шарқ юлдузи, 1986, 4, 5-, 1989, 5-6-сонлар.

⁷⁶ Мадаминов А. Фуркатнинг янги топилган шеърлари. -Фуркат ижодиёти. Мақолалар тўплами. Т.: Фан, 1990. – Б. 112-138; Зиёвудинова М. Фуркатнинг “Марсия таржиъбанд” асари. -Фуркат ижодиёти. Мақолалар тўплами. Т.: Фан, 1990. –Б. 138-145; Мадаминов А., Тожибоев Р. Фуркатнинг номаълум муножот-мусаддаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 20 июнь, №25 (3500); Жабборов Н. “Зоил ўлмас бобақо давлат хумосидин, бегим... (Мўътабар дастхат тарихи)” // Ёшлик, 1996, 4-сон. – Б.61-63.

⁷⁷ Қаранг: Жабборов Н. Кўнгил жилолари //Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1997 йил 22 август.

⁷⁸ Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Т.: Зарқалам, 2006. –Б.224

national renaissance period. The analysis of ghazals beginning with the lines “*Ой жамолинг шамъига ҳар кеча ўртаб ёнамиз*”, “*Айни назарда ногоҳ кўз ул жамола душти*”, “*Бодаи васлинг қачонким нўш этибон қонамиз*” that expressed the contest of the poets’ talent also proves this opinion.

In general, the tradition of creating a ghazal, initiated by Amir and Nodira, in collaboration with several poets, the creators of the next Kokand literary environment - the period of the national renaissance: the worthy continuation and enrichment by Muqimi, Furkat, Zavqi and Nisbati is reflected in the researches of Aziz Kayumov and his followers.

CONCLUSION

The following conclusions can be drawn from the research conducted on the dissertation:

1. Aziz Kayumov's Scientific School of Uzbek Classical Literature makes a worthy contribution to the development of Uzbek literature by the formation of a new system of scientific and theoretical views, the presence of active followers of scientific ideas, the criteria and methods established by the scholar for the study of a literary source that have been consistently pursued by several generations of researchers; the ideas of the scientific school being strengthened, renewed and perfected by the followers.

2. The following socio-enlightenment and literary-aesthetic factors played a key role in the formation of Aziz Kayumov as a scholar-leader and the creation of a scientific school: 1) scientific and educational environment in the family; 2) access to a large scientific community; 3) acquaintance with the achievements of Russian and world literature; 4) the influence of the environment of source scholar; 5) activity in the field of organization of science; 6) attention to the education of the followers.

3. The scholar's scientific heritage covers almost all periods of Uzbek literature. Aziz Kayumov studied the works of ancient scholar, such as Ahmad Fergani, Abu Rayhan Beruni and Abu Ali ibn Sino, from the heritage of Alisher Navoi, Zahiriddin Babur to Kokand literary environment of Amiri period, from Zakirjon Furkat's poetry to the works of representatives of the twentieth century. He brought new information, new interpretations to science. Such a wide range of scientific research is a special feature that distinguishes Aziz Kayumov from other literary critics.

4. The scope of Aziz Kayumov's scientific heritage includes the following periods and scientific directions: works on ancient literature; a study of the literature of Amir Temur and the Temurid period; research in the field of Navoi studies; scientific works on Babur and 16th century literature; study of the Kokand literary environment; Translations from the works of Alisher Navoi.

5. Researches of the scholar on Navoi studies completed in the direction of the great thinker’s biography (“*Alisher Navoiy*”), lyric poems (“*Гўзалликларнинг бошланиши*”, “*Нодирликларнинг тугалланиши*”, “*Бадоеъ ул-васат*”, “*Улугъ ёш фойдалари*”), epics (“*Навоийнинг “Қуш тили” достони*”), the works on

religious mystical topics (“Насойим...”ни варақлаганда”, “Вақфия”, “Севгувчи кўнгил илтижолари” (“Муножот” ҳақида), “Сирож ул-муслимин”нинг яратилиши”, “Афсоналар ва ҳикматлар” (“Тарихи анбиё ва ҳукамо”), “Ажам ҳукмронлари тарихидан” (“Тарихи мулуки Ажам”), “Бу оҳанг ила бўлгасен Нақшбанд”), Navoi's literary heritage characterized by a focus on little-studied problems, the introduction of new perspectives on science, the study of the great poet's ideas in a way that is equally acceptable to both the scientific community and the public.

6. Scientific results of Aziz Kayumov's research obtained on the literary heritage of Babur and Baburids, "Boburnoma" reflecting the author's biography, internal speeches, the author's ability to use folk proverbs, literary information, description of the literary environment of Herat, analysis of Persian poems in the text, scientific observations on the poet's poetry, research of the work "Aruz risolasi", comments on the translation of "Risolai volidiya", Analysis of Mubayyin, Babur's letters to Humayun and Komron, Khoja Kalon – in a word, it is distinguished by the fact that it covers almost all the issues concerning the works of the artist.

7. The research "Seven travelers", "Interpretation of Hayratul-abror", "Saddi Iskandariy" based on Alisher Navoi's "Khamsa", (1975), “Seven travelers” (1976), Interpretation of “Hayratul-abror” (1977), "Secrets of Farhod and Shirin" (1979), "Flowers of the Valley of Love" (1985): the analysis of the prefaces of the epics, a brief interpretation of the content of each epic, the interpretation of characters, views on the poetic expression of the main ideas, the analysis of the characters and experiences of the heroes, the assessment of the place of stories and proverbs in the general plot of epics. During the preparation of the ten-volume collection of "Works", the scholar reworked these five studies on the epics of "Khamsa", enriched with new scientific data, new analyzes and scientific interpretations. The study of this process is important in terms of a deeper access to the scientific laboratory of Aziz Kayumov, which allows to assess the criteria for the analysis of literary material.

8. Three scientific methods of literature studies are observed as leading methods in research of the scholar. They are hermeneutic, sociologic and biographical methods. Academician Aziz Kayumov's research is aimed at explaining to the general public the essence of classical literary sources, including the works of the great poet and thinker Alisher Navoi through hermeneutics, and has great scientific and theoretical significance in terms of the achievements of Navoi studies in the late XX - early XXI centuries.

Aziz Kayumov's research on Alisher Navoi's "Khamsa" effectively used the sociological method due to the sociological aspect of the scholar's point of view and approach criteria, the study of literary material, the dynamics of images in the work and the literary-aesthetic and socio-political ideals in the same position. The relationship between artistic reality and the reality of life was studied in the example of Navoi's works, the conclusions about the facts that the work of art is not the exact opposite of the reality of life, that it is based on the reality of life, on

this basis, a truly great artist can come to artistic generalizations that can serve the needs of mankind at all times, show that this method gave important scientific results.

Aziz Kayumov also used the biographical method in his research. In particular, in the example of "Nasayim ul-muhabbat" Alisher Navoi's father Giyosiddin Bahodir, the great poet's adopted son Mir Ibrahim, correspondence with the author of translations "Tazkirat ul-habib", "Qasidai burda muhammasi", "Vasoyo", "Arba'in" Mavlono Muhammad Tabodgoni, Khoja Ubaydullo Ahror Vali, valuable materials related to his relationship with Mavlono Qasim were analyzed on the basis of biographical methods and important conclusions were drawn. In addition, conversations with great people of his time, such as Khoja Abdulaziz Jami, Darvesh Sayyid Hasan, Bobo Piri, Bobo Khoki, Mavlono Sharafiddin Ali Yazdi, Abdurahmon Jami, who were close friends of Navoi his Majesty, analytical thoughts on his close relations are evidence that served to determine the new materials enriching the poet's biography.

9. The stages of the studying the Kokand literary environment by Aziz Kayumov can be summarized as follows:

- The period of formation (complex, chronicle and history books created at the end of the XVIII century).
- The beginning of development (late XIX - early XX centuries).
- The period of vulgar sociological interpretations (1930 - 1960).
- The period of expansion of research (1960 - 1991)
- The period of return to the original scientific essence (years of Independence).

Each period, depending on its individual characteristics and scientific results, the nature of the rise and fall of research, constitutes a certain stage in the study of the literary environment of Kokand.

10. An important feature of Aziz Kayumov's scientific laboratory is that the scholar is constantly working on himself, constantly enriching, editing and improving his scientific works with new information. A comparative analysis of the 1961 and 2010 editions of the monograph "Kokand Literary Environment" can serve as a basis for such a conclusion. The fact that next edition of the monograph includes new literary names such as Nizami Khokandi, Jalaliy, Azimi, Utoji, Ravnaq, Sadoi, Shokhi, Amir, Vazir, Nozik, Ma'dan, Khan, the biography of the creators is enriched with information from the previous edition on the analysis of their works and scientifically edited, confirms this idea.

11. The fact that Aziz Kayumov and the successors of the scientific school, which he founded, studied scientific views on continuing noteworthy and enriching by the representatives of the national renaissance period Muqimiy, Furqat, Zavqiy and Nisbatiy the peculiar type of poets' contest initiated by Amir and Nodira – the tradition of creating a ghazal in the creative collaboration of several poets is the scientific school representatives' important contribution to the development of literature studies. Theoretical views in this regard have, firstly, made it possible to distinguish the Kokand literary environment from neighboring

literary schools on the basis of clear scientific evidence, and secondly, to prove that the traditions of the scholar's scientific school have been duly continued by followers.

12. As a result of his latest research on the literary environment of Kokand, the scholar for the first time brought into circulation Mutrib's epics "Shohnomai devona Mutrib" and Andalib's "Shohnomai devona Andalib". Poets such as Haziq, Shavqi, Majzub, Vola, poetesses Hadyabibi, Fayzibibi, Muslimbibi, who were brought up by Dilshod Barno, first studied the literary heritage on the basis of manuscript sources. These studies are valuable, firstly, because they are devoted to previously unexplored topics, and secondly, because they have introduced new names, many new facts and data, new interpretations into the literature.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ АНДИЖАНСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ**

АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ХАБОХУНОВА РОЗИЯХОН ШОДМОНОВНА

**ЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ НАУЧНОЙ ШКОЛЫ АКАДЕМИКА АЗИЗА
КАЮМОВА В ИЗУЧЕНИИ УЗБЕКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЫ**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ НА СОИСКАНИЕ УЧЕНОЙ
СТЕПЕНИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ
НАУКАМ**

Андижан – 2020

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована за номером В2017.2.PhD/Fil136 Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Андижанском государственном университете.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Андижанского государственного университета www.adu.uz и Информационно-образовательном портале “Ziyonet” www.ziyonet.uz.

Научный руководитель:

Жабборов Нурбой Абдулхакимович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Тухлиев Бокижон
доктор филологических наук, профессор

Кобилова Зебохон Бакировна
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация:

Ташкентский государственный педагогический университет

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета PhD.03/30.12.2019.Fil.60.02 по присуждению ученых степеней при Андижанском государственном университете «_____» _____ 2020 года в _____ часов. (Адрес: 170100, Андижан, улица Университетская, дом 129. Тел: 0(374) 223-88-14; факс: 0 (374) 223-88-30; e-mail; agsu_info@edu.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Андижанского государственного университета (зарегистрирована за номером _____).

Автореферат диссертации разослан «_____» _____ 2020 года.
(Протокол-реестр рассылки № «_____» от «_____» _____ 2020 года).

Ш.Х.Шахобиддинова
председатель Научного совета
по присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук, профессор

У.Э.Рахимов
ученый секретарь Научного совета
по присуждению ученых степеней,
кандидат филологических наук, доцент

С.Р.Мирзаева
председатель Научного семинара при Научном
совете по присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук, профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования - роль научной школы академика Азиза Каюмова в изучении проблем узбекской классической литературы, научных методов, критериев и научного обоснования результатов.

Объектом исследования является десяти томный сборник «Произведения» Азиза Каюмова, изданный в 2008-2010 гг. Были проанализированы, также, первоизданные исследования ученого.

Научная новизна исследования состоит из следующих:

Основатель термина «научная школа» в литературе, автор новых научных взглядов, и его идеи основаны на научно-теоретических свойствах, таких как необходимость продолжения и обновления несколькими поколениями исследователей.

на примере исследований Азиза Каюмова изучены научно-теоретические основы термина «научная школа» в литературоведении, обоснована своеобразная специфика научной школы ученого;

доказана роль толкований академика в навоиведении, относительно «Хамсы» Алишера Навои;

обосновано превосходство герменевтического, социологического и биографического методов в исследованиях ученого и подтверждены научные результаты, достигнутые на их основе;

акцентирована важность исследований Азиза Каюмова в изучении литературной среды Коканда;

выявлена эволюционная последовательность сторонников научной школы исследований ученого.

Внедрение результатов исследования. Результаты исследования роли научной школы Азиза Каюмова в изучении узбекской классической литературы представлены в следующих работах:

Анализ предисловий к эпосам в исследованиях Азиза Каюмова «Садди Искандари», «Семь путешественников», «Интерпретация «Хайратул-аброр», «Тайны Фархода и Ширин», «Цветы долины любви» по произведению Алишера Навои «Хамса», краткое описание, интерпретация образов, взгляды на поэтическое выражение основных идей, анализ характеров и переживаний героев, биография великого мыслителя в оценке роли рассказов и пословиц в общем сюжете эпоса и в исследованиях ученого по навоиведению, лирические стихи, научные выводы о том, как эпосы и идеи о религиозно-мистических произведениях были изучены одинаково приемлемым образом, как для научного сообщества, так и для общественности; научные взгляды об эффективном использовании герменевтических, социологических и биографических методов в произведениях классической литературы, в том числе хамсаведения, «Насойим ул-мухаббат» использовались в практическом проекте А-1-118 «Подготовка и издание учебника по образу и интерпретации образа Навои» в Ташкентском государственном педагогическом университете им. Низами (Справка Министерства высшего и среднего

специального образования Республики Узбекистан № 89-03-2778 от 12 августа 2020 г.). В результате, сделаны научно-практические заключения, касательно роли научной школы Азиза Каюмова в совершенствовании исследований хамсаведения, значения в изучении биографии Алишера Навои, лирических стихов, эпосов, религиозно-мистических произведений, эффективности герменевтического, социологического и биографического методов в исследованиях ученого;

анализ эпосов “Хамсы” Алишера Навои в исследованиях академика Азиза Каюмова, краткий комментарий, интерпретация образов, взгляды на интерпретацию основных идей, научные выводы о роли рассказов и пословиц в общем сюжете эпосов и своеобразный вид состязания поэтов, инициированных со стороны Амири и Нодира - создание газели в творческом сотрудничестве с несколькими поэтами, которые должным образом были продолжены и обогащены Мукими, Фуркатом, Завки и Нисбати, также научные взгляды Азиза Каюмова и последователей, созданного им научной школы, изучение на всемирном уровне и популяризация узбекской классической литературы, объяснение широкой публике воспитательное значение организации Аллеи литераторов были использованы в мастер-классах, посвященным творческим школам Агахи, Исхакхан Ибрата, Хамида Алимджана и Зулфии, Эркина Вахидова, Абдуллы Арипова, Иброхима Юсупова, Халимы Худойбердиевой, Мухаммада Юсуфа, а также на творческих семинарах, организованных Советом по литературной критике. (Справка Союза писателей Узбекистана № 01-03-05 / 700 от 7 августа 2020 г.). В следствии, достигнуто изучение и популяризация узбекской классической литературы на международном уровне, рост культуры чтения среди молодых читателей, учащихся в творческих школах, расширение их понимания литературного наследия Алишера Навои и литературы в целом, рост литературного и эстетического мышления;

исследования о роли научных работ академика Азиза Каюмова в изучении узбекской классической литературы были использованы в программах Национальной телерадиокомпании Узбекистана «Узбекистан-24», в программах «Турфа такдирлар (Необычные судьбы)», «Фикрлар майдони (Площадь мыслей)» и в марафоне, посвященном 579-летию Алишера Навои (Справка Национальной телерадиокомпании Узбекистана № 03-09-367 от 11 августа 2020 г.). В результате юные таланты и любители литературы были ознакомлены с новой информацией из исследований академика Азиза Каюмова и его последователей о древних литературных памятниках, творчестве Алишера Навои, хамсаведении, поэтах и писателях литературной среды Коканда.

Структура и объем диссертации. Диссертации состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 136 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I part; I часть)

1. Хабахунова Р. “Тазкираи Қаюмий” хақида //Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2012. –№ 3.– Б. 48-50 (10.00.00. № 11).
2. Хабохунова Р. Навоий оламига бир назар // Илм сарчашмалари. – Урганч, 2012. – № 9.– Б. 48-50 (10.00.00; № 18).
3. Хабохунова Р. Адабиётимиз тарихининг 10 жилдлиги // УЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2013. – № 3.– Б. 241-242 (10.00.00; № 15).
4. Хабахунова Р.Қўқон адабий мухитининг ўрганилиши тарихига оид // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2013. –№ 3.– Б. 32-36 (10.00.00. № 11).
5. Хабохунова Р. Мумтоз адабиётни ўрганишга герменевтик ёндашув // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2018. – № 5. – Б. 61-63. (10.00.00; № 14).
6. Хабахунова Р. About study history of the Kokand environment. //Paradigmata raznani . – Чехия, 2014. – № 2. – Б. 85-90.
7. Хабахунова Р. Alisher Navai’s “Khamsa” in the interpretation of Aziz Kayumov. // ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal. 2020. July, Vol.10, Issue 7. Impact Factor: SJIF 2020=7.13. – Б. 279-287.
8. Хабахунова R.Some considerations on studying sources of Kokand literary atmosphere. /The strategies of modern sciences development international scientific-practical conference proceedings. (халқаро конференция материаллари). – АҚШ, 2013. – Б. 54-57.
9. Хабахунова Р.О разновидности мушайра (поэтические состязания) в собственной Кокандской литературной среде /Познавания стран мира: история, культура, достижения. – Новосибирск, 2013. – Б. 78-81.
- 10.Хабохунова Р.Академик Азиз Қаюмов – илмий мактаб асосчиси /Филология ва маданият масалалари (Академик Азиз Қаюмов хотирасига бағишланган илмий-услубий мақолалар тўплами). Туркия, 2019. – Б. 381-385.
- 11.Хабохунова Р. Академик Азиз Қаюмовнинг “Хамса” тадқиқига ёндашув мезонлари /Алишер Навоий ва XXI аср (Халқаро конференция материаллари). – Тошкент, 2019. – Б. 324-327.
- 12.Хабохунова Р. “Садди Искандарий достони” академик Азиз Қаюмов таълиқида /Алишер Навоий ва XXI аср (Халқаро конференция материаллари). – Тошкент, 2020. – Б. 162-164.

II бўлим (II part; II часть)

13. Хабохунова Р. Азиз Қаюмов – “Кўқон адабий муҳити” асаридаги манбалар таснифи /Шарқ мамлакатлари адабиёти: ривожланиш тамойиллари, жанр ва услуб масалалари (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Тошкент, 2012. – Б. 115-118.
14. Хабохунова Р. Икки олим ҳамкорлиги /Ёш шарқшуносларнинг академик Убайдулла Каримов номидаги илмий-амалий конференция (тезислар тўплами). – Тошкент, 2012. – Б. 166-167.
15. Хабохунова Р. Кўқон адабий муҳити манбаларини ўрганишга доир айрим мулоҳазалар /Адабий манба: ўрганишнинг замонавий тамойиллари ва нашр муаммолари. – Қарши: Насаф, 2013. – Б. 58-62.
16. Хабохунова Р. Мушоаронинг Кўқон адабий муҳитига хос тури ҳақида / Ўзбек филологиясининг долзарб муаммолари. 2-китоб, (ЎЗМУ илмий конференция материаллари). – Тошкент, Mumtoz so`z, 2013. – Б. 80-82.
17. Хабохунова Р. Ўзбек мумтоз адабиёти илмий мактаби / Изланиш самаралари (ёш тилшунос ва адабиётшуносларининг республика илмий-назарий анжумани материаллари). ЎзРФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклор институти. –Тошкент, 2018. – Б. 155-159.
18. Хабохунова Р. Академик Азиз Қаюмовнинг “Насайим ул-муҳаббат”га доир тадқиқотлари ҳақида /Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари (Республика илмий-амалий конференция материаллари). Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий давлат адабиёт музейи. – Тошкент, 2019. – Б. 252-255.
19. Хабохунова Р. Азиз Қаюмов манбашунос ва матншунос /Ўзбек матншунослигининг назарий ва амалий муаммолари (Республика илмий-амалий анжумани материаллари). – Қарши, 2019. – Б. 63-65.
20. Хабохунова Р. Роль научных школ в эпоху глобализации. /Фольклор фани фидойиси (илмий мақолалар тўплами). – АндУ, 2019. – Б. 254-256.